

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Konec první vlny feminismu v Československu
The end of the first wave of feminism in Czechoslovakia

Vojtěch Junger

Vedoucí práce: PhDr. Tereza Hyánková, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B D-ZSV

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Konec první vlny feminismu v Československu* potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 13. dubna 2023

Rád bych poděkoval PhDr. Tereze Hyánkové, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, za vstřícný a milý přístup a za cenné rady při konzultacích a při vypracování práce. Dále bych rád poděkoval panu Františku Stočkovi z Gymnázia Ludřka Pika v Plzni, který mne před lety k tématu feminismu přivedl a bez kterého by tato práce nemohla vzniknout.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se věnuje otázce konce první vlny feminismu a úpadku feministického hnutí v meziválečném Československu s přihlédnutím k vývoji do roku 1948. Práce představuje a analyzuje důvody, kvůli kterým se i přes progresivní Ústavu a emancipaci nakloněnou společnost nepodařilo dosáhnout větší míry rovnosti pohlaví. Práce je rozdělena do tří hlavních částí. První část představuje teoretický rámec první vlny feminismu a feministického hnutí a také historický kontext českého a československého feminismu. Druhá část problematizuje československý politický systém ve vztahu k ženské emancipaci, především pak parlamentarismus, stranický systém, meze demokracie, a vedle toho také pojetí rodiny. Třetí část práce popisuje a analyzuje feministické hnutí jako takové, jeho vztah ke státu a společnosti, jeho strategie a ideologické základy, formování ženského skupinového vědomí, mobilizační potenciál ženského hnutí a vztah demokracie a feminismu. Práce je svou povahou interdisciplinární – na základě genderové analýzy zkoumá vývoj historického fenoménu (první vlny feminismu) v politice a ve společnosti, přičemž kompiluje tuzemskou historickou a zahraniční teoretickou odbornou literaturu. Cílem práce je zodpovědět tyto výzkumné otázky: *Proč a za jakých okolností končí první vlna feminismu v Československu? Jaké byly důvody úpadku feministického hnutí v meziválečném Československu?*

KLÍČOVÁ SLOVA

feminismus, první vlna feminismu, ženská práva, Československo

ABSTRACT

This bachelor Thesis deals with the question of the end of the first wave of feminism and the decline of the feminist movement in interwar Czechoslovakia, considering the development until 1948. The Thesis presents and analyses the reasons why, despite a progressive constitution and an emancipation-leaning society, it was not possible to achieve a greater gender equality. The Thesis is divided into three main parts. The first part presents the theoretical framework of the first wave of feminism and the feminist movement, as well as the historical context of Czech and Czechoslovakian feminism. The second part problematizes political system in Czechoslovakia in relation to women's emancipation, especially parliamentarism, the party system, the limits of democracy, and also the concept of the family. The third part of the Thesis describes and analyses the feminist movement as such, its relationship to the state and society, its strategies and ideological foundations, the formation of women's group consciousness, the mobilization potential of the women's movement and the relationship between democracy and feminism. The work is interdisciplinary – based on gender analysis, it examines the development of a historical phenomenon (the first wave of feminism) in politics and society, while compiling domestic historical and foreign theoretical literature. The aim of the Thesis is to answer the following research questions: *Why and under what circumstances did the first wave of feminism end in Czechoslovakia? What were the reasons for the decline of the feminist movement in interwar Czechoslovakia?*

KEYWORDS

feminism, first wave of feminism, women's rights, Czechoslovakia

Obsah

Úvod.....	6
1 Fenomén první vlny feminizmu v českém prostoru.....	10
1.1 Feministické hnutí a první vlna.....	10
1.2 Český feminizmus – od vzdělání k politice	12
1.3 České národní hnutí a ženskopravní otázka.....	12
2 Politický systém první republiky a ženskopravní otázka	15
2.1 Demokracie a role rovnosti pohlaví.....	15
2.2 Politický systém a jeho problémy	17
2.2.1 Politický systém	17
2.2.2 Stranický systém.....	17
2.2.3 Nedemokratické projevy politického systému	19
2.3 Politický systém a ženská emancipace	20
2.4 Reprodukce nerovností.....	21
2.4.1 Vztah státu a první vlny feminizmu.....	21
2.4.2 Boj o pojetí rodiny.....	23
3 Konec první vlny feminizmu a úpadek ženskopravního hnutí	27
3.1 Ztráta společného programu a rozchod ideologických představ.....	27
3.1.1 Ideologie, myšlenkové proudy a feminizmus.....	27
3.1.2 Problém organizační činnosti.....	30
3.1.3 Absence nové strategie	33
3.2 Ztráta mobilizačního potenciálu.....	36
3.2.1 Ženské skupinového vědomí.....	37
3.2.2 Kdo bude mobilizovat ženy?.....	38
3.2.3 Problém nedostatečné reprezentace a zájem žen o politiku.....	39
3.3 Krize demokracie a konec první vlny feminizmu	42
3.3.1 Krize demokracie a feminizmus	42
3.3.2 Antifeminizmus a reakce.....	44
3.3.3 Epilog první vlny.....	46
3.3.4 Kdy končí první vlna feminizmu?	48
Závěr	51
Seznam použitých informačních zdrojů.....	54

Úvod

Evropa první poloviny 20. století je místem celé řady převratných událostí, nespočtu revolucí, dvou světových válek, zrodu nových demokracií i jejich pádů, začátků i konců vlivných myšlenkových proudů. V tomto dynamickém prostředí končí i dlouhý příběh první vlny českého (potažmo československého) feminismu, který sahá hlouběji do století předcházejícího. Začátek konce tohoto příběhu je, možná až překvapivě, v jeho vrcholu, ve velkém feministickém vítězství, kdy jsou ženy se vznikem první Československé republiky zrovnoprávněny s muži. „*Když revoluce 28. října povolala lid československý, aby ujal se vlády svých věcí, [...] v jedné linii stáli tu muži i ženy. Jako zcela přirozená věc odehrál se dějinný převrat zrovnoprávnění ženy,*“¹ vzpomíná Františka Plamínková. Toto vítězství, tento „*dějinný převrat*“, bylo ale na dlouhou dobu pro feminismus vítězstvím posledním.

Mou motivací k sepsání této práce byl zájem o hlubší porozumění důvodům konce fenoménu první vlny feminismu v kontextu meziválečného Československa. Tématy z historie feminismu se zabývám již několik let. Věřím, že pro pochopení současných problémů, jako je přetrvávající nerovnost mezi muži a ženami v naší společnosti, je nutné pochopit historické souvislosti s touto problematikou spojené. V širším kontextu pak nejde pouze o znalost historie feminismu, ale uvědomění si společenského postoje k určité feministické tradici. Za klíčové momenty z historie feminismu považuji jistá „období přechodu“. Jsou to momenty zásadních společenských změn, které sebou nesou také změny uvnitř feministického myšlení a hnutí i vztahu mezi společností a feminismem.

Základními otázkami, na které se práce pokouší odpovědět, jsou: (1) ***Proč a za jakých okolností končí první vlna feminismu v Československu?*** (2) ***Jaké byly důvody úpadku feministického hnutí v meziválečném Československu?*** Předložená práce tedy analyzuje důvody konce první vlny feminismu v Československu během první republiky, tedy v rozmezí let 1918-1938, s přihlédnutím k vývoji do roku 1948. V práci je představeno československé feministické hnutí, jeho program a vyhlídky při vzniku první republiky. Problematizován je především československý politický systém jakožto prostor, na kterém je ženská emancipace sledována. Cílem práce je čtenáři předložit a popsat

¹ PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920, s. 3.

důvody úpadku československého feministického hnutí a první vlny feminismu a to jak důvody vnější, tedy systémové a společenské, tak důvody uvnitř ženského hnutí. Práce dává systémové problémy i problémy uvnitř hnutí do historicko-spoločenského kontextu, především do souvislosti s krizí demokracie v Evropě. Analýza je prováděna především na základě práce s odbornou tuzemskou ale i zahraniční literaturou, která v mnoha ohledech rozšiřuje dosavadní výsledky bádání o teoretickou rovinu. Práce je svou povahou interdisciplinární – na základě genderové analýzy zkoumá vývoj historického fenoménu (první vlny) v politice a ve společnosti.

Práce je rozdělena do tří částí. První část pod názvem *Fenomén první vlny feminismu v českém prostoru* představuje především určitý rámec první vlny a s ním spojeného feministického hnutí (kap. 1.1). Dále je pak představen především historický kontext českého feminismu (kap. 1.2 a 1.3). Druhá část nese název *Politický systém první republiky a ženskoprávní otázka*, kde je kriticky problematizován právě politický systém (kap. 2.2), jsou zde představeny výchozí pozice a situace ženských práv v Československu (kap. 2.1) a v neposlední řadě negativní vliv politického systému na ženské hnutí (kap. 2.3). Závěrečná kapitola druhé části (2.4) analyzuje mocenský charakter státu ve vztahu k ženám (kap. 2.4.1), dále je pak představen význam rodiny pro reprodukci nerovností mezi pohlavími (kap. 2.4.2). Poslední část pod názvem *Konec první vlny feminismu a úpadek ženskoprávního hnutí* se soustředí na ženské hnutí jako takové a jeho osudy. Prvně jsou předloženy důvody ideologické (kap. 3.1.1) a organizační (kap. 3.1.2) nejednotnosti hnutí. Následně je popsán problém absence nových strategií a zvnitřněných stereotypů (kap. 3.1.3). V další podkapitole (3.2) se práce věnuje pojetí žen jako skupiny (kap. 3.2.1), problematice mobilizování žen (kap. 3.2.2) a důsledkům nedostatečné reprezentace a otázky zájmu žen o politiku (kap. 3.2.3). Práci uzavírá podkapitola 3.3, která dává dosud představené poznatky do dobového kontextu. Je zde představen vliv krize demokracie na feminismus a sílící kritika feminismu (kap. 3.3.1 a 3.3.2). Dále práce ve stručnosti poukazuje na vývoj ženského hnutí mezi lety 1938-1948 (kap. 3.3.3). Poslední celek práce se pokouší odpovědět na otázku, k jakým událostem je možné řadit konec první vlny feminismu v Československu (kap. 3.3.4).

Pokud jde o současný stav výzkumu, tématem práce se výlučně nezabývá žádná publikace. Nejblíže je bezpochyby dodnes nepřekonaná práce Melissy Feinberg *Elusive*

*Equality*² (2006), kde autorka sleduje vývoj genderu, občanství a demokracie a vztahy mezi nimi v rozmezí let 1918-1950. Mezi nejvýznamnější tuzemské autorky zabývající se daným tématem patří Dana Musilová, která ve svém díle *Z ženského pohledu*³ (2007) podrobně analyzuje práci a osudy poslankyň a senátorek Národního shromáždění. Společně s Musilovou jsou pak Marie Bahenská a Libuše Heczková autorkami dvou významných děl: *Ženy na stráž!*⁴ (2010) a *Iluze spásy*⁵ (2011). Tyto tři publikace patří k dosud asi nejlepším dílům mapující historii českého a československého feminismu meziválečného období. Můžeme o nich ale zároveň říci, s přihlédnutím k jejich přelomovému významu v českém prostředí, že je jejich přístup v mnoha ohledech spíše popisný a historizující bez větších ambicí jednotlivé fenomény hlouběji analyzovat, rozsáhleji komparovat s podobnými hnutími v jiných zemích a zároveň teoreticky kontextualizovat. Zřídka kdy dochází k hlubší analýze jednotlivých fenoménů. O změnu se snaží sborník *Ženy a politika*⁶ (2014), který editovala též Marie Bahenská s Janou Malínskou. Z akademických prací bych rád vyzdvihl dizertaci Lýdie Drečkové *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*.⁷ Ze zahraniční literatury musíme jistě zmínit obsáhlé dílo Karen Offen *European feminisms, 1700-1950*⁸ (2000) a to i s přihlédnutím ke skutečnosti, že se v něm o Československu dočteme velmi málo.

Teoretická literatura, z které je v práci čerpáno, je převážně zahraniční. Za všechny zde zmiňme práci R. W. Connell *The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal*⁹ (1990). Dále pak sborník od Anne Phillips *Feminism and politics*¹⁰ (1998),

² FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006.

³ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007.

⁴ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010.

⁵ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011.

⁶ BAHENSKÁ, Marie a Jana MALÍNSKÁ, ed. *Ženy a politika (1890-1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

⁷ DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*. Olomouc, 2016. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

⁸ OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000.

⁹ CONNELL, R.W. *The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal*. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 507-544.

¹⁰ PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

*Gender in political theory*¹¹ (2000) od Judith Squires a *Feminist political theory*¹² (2003) od Valerie Bryson.

¹¹ SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000.

¹² BRYSON, Valerie. *Feminist political theory*. 2nd edition. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003.

1 Fenomén první vlny feminizmu v českém prostoru

1.1 Feministické hnutí a první vlna

I přesto, že se pojem feminizmus může jevit jako zcela jasný a sebe vysvětlující, nabývá v různých kulturách a společnostech různých podob a definic. Napříč historií je tímto výrazem označována velká řada myšlenek, postojů, událostí i hnutí. Tato práce vychází především z definice Karen Offen, která na základě studie politické historie tohoto fenoménu definovala feminizmus jako „*pojmenování komplexní kritické odpovědi na vědomou a systematickou subordinaci žen jako skupiny, kterou provádí muži jako skupina, v daném kulturním rámci.*“¹³

Pro účely práce je volně zaměňováno označení feministické, ženskoprávní a ženské hnutí.¹⁴ Takové hnutí pak můžeme popsat jako cílenou, více či méně organizovanou systematickou činnost, jejímž účelem je prosazování feministických postojů a myšlenek.¹⁵ Práce se věnuje otázkám z historie feminizmu. Obecně pak můžeme hovořit o historii feminizmu jako o historii „*těch myšlenek a aktivit, které vedly k zlepšování postavení žen v sociálně, politicky a právně a kulturně daných polích a za odstranění diskriminace na bázi pohlaví.*“¹⁶

Počátek feministického hnutí nelze přesně vytyčit. Tradičně bývá datován do období kolem Velké francouzské revoluce, tedy konce 18. století, kdy autoři a autorky začali v nově vznikající občanské společnosti problematizovat otázku svobody a rovnosti, především pak rovnosti na základě pohlaví. Vedle toho se v 19. století s nastupujícím kapitalismem zásadně mění socio-ekonomické a výrobní vztahy. Ženy se ve velké míře zapojují do výrobního procesu, pronikají do veřejné sféry a i zde se pak tvoří prostor pro otázky po ženských právech.

¹³ OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000, s. 20.

¹⁴ To i s přihlédnutím ke skutečnosti, že pro jiné účely a především pro jiné období k takové záměně dojit nelze. Srov. s LOUTFI, Anna. *Politics and Hegemony in the Historiography of Women's Movements (Nineteenth and Twentieth Centuries): A Call for New Debates*. In: GEHMACHER, Johanna a Natascha VITTORELLI. *Wie Frauenbewegung Geschrieben Wird: Historiographie, Dokumentation, Stellungnahmen, Bibliographien*. Wien: Löcker, 2009, pozn. 1, s. 96.

¹⁵ Tato definice vychází z pojetí *feminizmu* jako hnutí. Srov. s VODÁKOVÁ, Alena a Olga VODÁKOVÁ. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 339.

¹⁶ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 16.

Prvotní zájem feministického hnutí se orientoval na přiznání lidských, občanských a politických práv ženám. Tradičně se jednotlivá období feminismu metaforicky označují jako *vlny*. Zkoumané období počínající koncem 18. století nazýváme první vlnou feminismu.¹⁷ Hlavními body agendy této vlny bylo zrovnoprávnění žen a mužů před zákonem a především nabytí aktivního i pasivního volebního práva pro ženy. Boj za volební právo se stal symbolem první vlny a můžeme říct, že s nabytím tohoto práva hnutí postupně upadá a končí. Mnohem problematičtější je vytyčení konce první vlny feminismu. Nemůžeme totiž říci, že by s nabytím občanských a politických práv vlna skončila. Snažení feministického hnutí pokračovalo i nadále a pokoušelo se teoretickou rovnost prohloubit a hlavně přenést do praktické roviny. Řada autorek a autorů vidí ve vlnách nutnou historickou návaznost jedné na druhou. V tomto případě by první vlna feminismu končila s příchodem vlny druhé, tedy přibližně v šedesátých letech 20. století. Tato práce se spíše kloní k myšlence, že první vlna zažila „drastičtější“ konec relativně brzy po dosažení některých svých cílů již ve třicátých letech 20. století a přímo nenavázala na druhou vlnu. Práce tedy vidí konec první vlny nejdříve ve třicátých a nejpozději ve čtyřicátých letech 20. století (viz. kap. 3.3.4).¹⁸

V souvislosti s první vlnou feminismu pak vyvstává otázka, co zapříčinilo její konec. Práce se pokouší na tuto otázku odpovědět. Hlavním velmi často zmiňovaným důvodem bylo, že feministické hnutí dosáhlo naplnění svého primárního cíle – získání volebního práva – a tím ztratilo společný bod programu, který hnutí sjednocoval a inspiroval. Na volební právo bylo nahlíženo jako na cíl emancipačního boje, nikoli jako na prostředek k dosažení ženské emancipace. Není ale správné vidět představu o dovršení emancipace skrze volební právo jako jediný důvod konce první vlny. V řadě společností, Československo nevyjímaje, došlo ještě ve dvacátých letech 20. století k vystřízlivění z dosaženého vítězství a obnovení organizovaného snažení, které si kladlo za cíl zlepšit podmínky a postavení žen. Velká očekávání, která nabytí volebního práva přineslo, ale následovala velká zklamání. Stále velmi pro-mužsky orientované politické systémy

¹⁷ Existuje ale i řada jiných způsobů, jak feminismus periodizovat a případně metaforicky nazývat. Srov. s OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000, s. 25-26.

¹⁸ I zde se pak projevují rozdíly dané společensko-kulturním a politickým kontextem v jednotlivých státech. Srov. s tamtéž.

zabránilo dosažení emancipačních a antidiskriminačních cílů. Nebylo tomu tak pouze kvůli oslabení ženského hnutí, ale také právě kvůli politickým systémům, které sice prošly napříč Evropou demokratizací, zdědily ale řadu diskriminačních mechanismů, které ženám znemožňovaly pronikat do politiky a politiku tím ovlivňovat a utvářet.

1.2 Český feminismus – od vzdělání k politice

V každé společnosti, v každém státě i národě má feministické hnutí svá významná specifika. Ta se odvíjí od historického, kulturního i politického kontextu. České prostředí netvoří výjimku. Zatímco v Anglii, Francii či Spojených státech amerických sledujeme významnější debaty kolem tzv. „ženské otázky“ již v průběhu šedesátých let 19. století, v českých zemích je třeba počátek politického ženského hnutí klást až do poslední dekády 19. století. Specificky českým rysem agendy feministického hnutí je prvotní důraz na rovnost ve vzdělání. Zatímco se feministky v Anglii radikalizují a pořádají rozsáhlé demonstrace, v českých zemích ženy oslavují první ženská gymnázia a první možnosti studia na vysokých školách.¹⁹ V Čechách tak vzniká již od devadesátých let 19. století generace vzdělaných žen, která na počátku 20. století přenesla svůj zájem na veřejný politický život.

V evropském kontextu dosáhne české feministické hnutí prvních politických úspěchů velmi rychle. V roce 1905 vzniká *Výbor pro volební právo žen*. Po třech letech vleklé práce a přesvědčování představí výbor první tři kandidátky do Českého zemského sněmu a po sedmi letech, v roce 1912, slaví zvolení první ženské poslankyně.²⁰ Ženy sice postrádaly aktivní volební právo, dokázaly však přesvědčit mužské voliče a využívaly své volební právo pasivní. Mimo to se politicky angažovaly sepisováním celé řady petic a významně se napojovaly na české národní hnutí.²¹

1.3 České národní hnutí a ženskoprávní otázka

České feministické hnutí mělo napříč společností před první světovou válkou neobvykle výraznou podporu, která pramenila především z propojení českého ženského a národního hnutí. Zatímco ve státech s rozvinutější politickou kulturou se feministické

¹⁹ Více k významu vzdělání pro české feministické hnutí srov. s BAHENSKÁ, Marie, Libuše HEČZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 121-177.

²⁰ Ta ale ve Sněmu nikdy nezasedla. Srov. s tamtéž s. 195-196.

²¹ Tamtéž, s. 193-197.

hnutí etablovalo v rámci liberálních nebo socialistických hnutí,²² u malých národů, které existovaly v rámci větší státních celků, se feministky angažovaly v rámci hnutí národních.²³ Není tak náhodou, že první české feministky, o kterých slýcháme, jsou obrozenecké autorky. V 90. letech 19. století došlo k propojení mezi ženskoprávním a národním hnutím nejen na poli kulturním, ale také politickém. Neodmyslitelnou zásluhu na tom měl Tomáš Garrigue Masaryk. Debata o rovnosti ve společnosti byla rozšířena o tzv. *ženskou otázku*. Masaryk ve svých pracích a přednáškách několikrát vznesl imperativ „Žena budiž na roveň postavena muži.“²⁴ Masarykovy myšlenky byly na přelomu století 19. a 20. velmi progresivní a v mnohém ohledu i překvapivé. Odmítal tvrzení, že by pohlaví determinovalo povahu a charakter jedince a naopak vyzdvihoval lidskost a humanitu typickou pro obě pohlaví. Přednáška „*Moderní názor na ženu*“ z roku 1904 je mimo jiné jasnou výzvou ke spolupráci žen a mužů uvnitř národa; „*Moderní [emancipovaná – pozn. autora] česká žena znamená našemu malému národu zdvojení našich sil.*“²⁵ Masaryk jako vůdčí osobnost českého intelektuálního i národního života vtiskl národní agendě zjevný feministický ráz. Zde vidíme mimo jiné zrod tzv. *nacionálního feminismu*. Masarykovi studentky a studenti s řadou jeho následovníků pak cítili, že demokratizace české společnosti bude založena na rovnosti pohlaví. České feministky tak neviděly v českých mužích své nepřátele, ale spojence v boji proti Habsburské monarchii. Vídeňská politika představovala onen zpátečnický a konzervativní směr, který brzdil ženskou emancipaci. Právě z těchto důvodů mohlo v roce 1912 dojít k volbě, kdy ženská kandidátka byla s to získat podporu mužských voličů.

Propojení ženského a nacionálního hnutí ještě vzrostlo během první světové války. Válka povolala ženy do práce, kterou nemohli vykonávat odvedenci, tím se ženám ještě více otevřel veřejný prostor. Zároveň se ve válečných letech začala rodit představa nového

²² Srov. s HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 245-247.

²³ Nacionální feminismus lze sledovat také u větších národů (především ve Francii), jeho úloha byla však u malých národů zásadně významnější. Srov. s OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000, s. 221-227; nebo obecně ke vztahu feminismu a nacionalismu srov. s HAGEMANN, Karen, Catherine HALL a Ida BLOM. *Gendered nations: nationalisms and gender order in the long nineteenth century*. Oxford: Berg, 2000.

²⁴ PLAMÍNKOVÁ, Františka a kolektiv. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, 1930, s. 32.

²⁵ Tamtéž, s. 68.

demokratického státu, ve kterém české ženské hnutí²⁶ právem vidělo naději na vyslyšení svého programu. Očekávaným příslibem rovnosti pohlaví pak byla Washingtonská deklarace z 18. října 1918, kde ve dvanáctém bodě stálo „*Ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně na roveň mužům.*“²⁷ Tento bod se tak stal předehrou velkého vítězství ženskoprávního boje.

Vůdčí osobnost českého feministického hnutí Františka Plamínková se nechala slyšet, že „*ke konci války nebylo vůbec otázkou, jaká práva ženám patří. Bylo všem jasno, že všechna táž jako mužům.*“²⁸ České národní hnutí přijalo požadavek na rovnost pohlaví za své. Tato rovnost se v české společnosti stala ekvivalentem pokroku, demokracie i rodící se republiky.²⁹ Téměř nikdo se nepostavil na odpor proti zakotvení rovnosti pohlaví v novém státě. Avšak představa, jak tato rovnost bude vypadat, byla napříč rodící se Československou republikou velmi odlišná.

²⁶ Od vzniku Československé republiky budeme používat označení *československé ženské hnutí*. Podrobněji o vztahu slovenského a českého ženského hnutí před první světovou válkou srov. s HOLÝ, Karol. *Limity spolupráce mezi slovenským a českým ženským hnutím na prelome 19. a 20. storočia*. In: BAHENSKÁ, Marie a Jana MALÍNSKÁ, ed. *Ženy a politika (1890-1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 63-82.

²⁷ PLAMÍNKOVÁ, Františka a kolektiv. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, 1930, s. 35.

²⁸ Tamtéž, s. 34.

²⁹ Více o propojení feministických myšlenek s nacionálním hnutím v době vzniku republiky srov. s FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 20-28.

2 Politický systém první republiky a ženskoprávní otázka

Tato kapitola představuje politické prostředí první Československé republiky a její politický systém. Pozornost je věnována zakotvení rovnosti pohlaví v novém státě a také způsobům garance této rovnosti. Kapitola kriticky popisuje problematické aspekty československého politického systému a to, jakými způsoby se tyto aspekty stávaly překážkou ženské emancipace.

2.1 Demokracie a role rovnosti pohlaví

Příslib rovnosti z dvanáctého článku Washingtonské deklarace se promítnul do nové Ústavy v článku 106 ve znění: „*Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.*“³⁰ Tento ústavní zákon byl ve své době velmi progresivní. Stát se zavazoval, že občanství bude mít nadpohlavní charakter a pohlaví, rodová ani třídní příslušnost nebudou nijak determinovat jeho podobu. Zároveň se čl. 106 jevil jako velice přínosný nástroj pro feministické hnutí k odstranění zakořeněné diskriminace, stejně jako k obraně před diskriminací nově vznikající. Kdokoli by v novém státě argumentoval ve prospěch jednoho pohlaví, stavěl by se tím proti přijaté Ústavě. Feministické hnutí logicky vidělo v čl. 106 naději na lepší budoucnost a velké vítězství dlouholetého snažení. Je však na tomto místě nutné zmínit, že další ženskoprávní úpravy a ustanovení se do Ústavy nepodařilo promítnout a jejich projednání přenechalo Revoluční shromáždění až na jednání voleného parlamentu.³¹

Zároveň připomeňme, že představa rovnosti pohlaví, která byla garantována Ústavou, byla v dané době napříč politickým spektrem velmi odlišná. Evropa po první světové válce zažívala rozsáhlé celospolečenské změny ve velmi krátkém časovém sledu. V tomto prostředí se mimo jiné zrodil strach ze sílícího feministického hnutí, který se projevil hlavně jako „strach ze světa bez pohlaví“.³² Hlavním tématem kritiky feminismu, které rezonovalo společností, bylo zachování tradiční podoby rodiny. Toto tradiční pojetí rodiny do té doby kopírovalo společenský řád a stanovovalo rodině jasně hierarchické

³⁰ PLAMÍNKOVÁ, Františka a kolektiv. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, 1930, s. 35.

³¹ Srov. s MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007.

³² Srov. s FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 6.

uspořádání s mužem v čele. Diskuze o postavení žen ve společnosti a hledání „ženského místa“ v ní byla v té době také diskuzí o podobě rodiny. Úspěchy, kterých ženy dosáhly na poli politickém, kulturním a společenském, se však ne vždy promítly do pojetí rodiny jako takové. V československé Ústavě je to patrné ze článku 126, který se zavazuje k ochraně manželství, rodiny a mateřství. Tohoto článku lze využít v rozporu se zmíněným čl. 106.³³ Jak píše Mellissa Feinberg, demokracie bylo dosaženo na úrovni státu, bylo ale nutné ji rozšířit do pojetí rodiny.³⁴ Československý stát již na svém počátku stál před otázkou, zda hájit práva rodiny na úkor práv žen či naopak. Toto dilema, jako řada dalších týkajících se ženské emancipace, bylo odloženo až na jednání nového Parlamentu.

Na základě výše zmíněného je tedy zřejmé, že by bylo chybné vnímat nově vzniklou republiku jako čistě pro-emancipační. Stát zdědil řadu diskriminačních zákonů z dob Rakouska-Uherska, zároveň se již v počátku projevila rozdílná představa o tom, jak má rovnost pohlaví vypadat. Ústava sice garantovala ženám rovnost čl. 106, jeho uplatnění bylo však obtížné v kombinaci se čl. 126. Státní moc, jak bude popsáno níže, byla navíc stále doménou mužů.

Přijetí Ústavy v roce 1920 bylo i tak oslavováno jako nadějný úspěch. Byl to výsledek spolupráce mužů i žen a zároveň závazek, že republika bude i nadále postavena na takové spolupráci. Ale již v roce 1920 bylo patrné, že před feministickým hnutím stojí ještě mnoho práce a překážek. Tyto překážky vycházely především ze struktur politického systému. Bylo by nemístné označovat očekávání ženského hnutí z počátků republiky za naivní. Ženské hnutí si bylo jasně vědomé výzev, které před ním stály, a vstupovalo vstříc těmto výzvám s velkým očekáváním a odhodláním. Důkazem toho mohou být slova Františky Plamínkové, která píše, že nelze považovat rovnost v Ústavě za řešení všech ženských „bolestí“, naopak vyzývá: „*Ve zvyk musí přejít vědomí rovnoprávnosti.*“³⁵

³³ Tamtéž, s. 35-37.

³⁴ Tamtéž, s. 69.

³⁵ PLAMÍNKOVÁ, Františka. Občanská rovnoprávnost žen. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920, s. 26-27.

2.2 Politický systém a jeho problémy

2.2.1 Politický systém

Při sledování politické historie feministického hnutí je nutné popsat, jak vypadal politický prostor a systém, do kterého ženy v Československu po roce 1918 vstupovaly. Československo bylo parlamentní republikou. Parlament, neboli Národní shromáždění, byl dvoukomorový. Sestával se z Poslanecké sněmovny a Senátu, přičemž nejvyšším orgánem výkonné moci byla vláda.³⁶

Poměrný volební systém do obou komor parlamentu spojený s absencí volební klauzule vedl k zahlcení Parlamentu velkým množstvím politických stran. Pro získávání sněmovní většiny a sestavení vlády bylo nutné uzavírat mnohočlenné koalice napříč politickým spektrem.³⁷ Tyto koalice však zůstávaly v rukou „velkých“ stran, nedocházelo tedy k významnějšímu střídání vlád a opozice, ve funkcích se mnohdy střídali ti samí jedinci. Velké množství stran národnostních menšin (téměř všechny československé strany měly svůj německý ekvivalent, vyjma komunistů) bylo ponecháváno v opozici. Z důvodu paralelně konaných voleb do obou komor Parlamentu měl Senát ve výsledku téměř shodné složení jako Poslanecká sněmovna, čímž se vytratila funkce Senátu jako „pojistky“ demokracie, případně jako opozice vůči Sněmovně. Ve třicátých letech začaly v reakci na zklamání z fungování Parlamentu posilovat strany antisystémové. Československý parlament prošel řadou krizí, blokad a zamrznutími, doházelo k častým zásahům z Hradu formou úřednických vlád.³⁸

2.2.2 Stranický systém

Jedním z nejproblematictějších prvků československého politického systému byl stranický systém. Československý parlament byl tzv. „partitokratický“ – tedy parlamentní systém s rozhodujícím postavením politických stran. I přesto však fungování, vznik či rozpuštění politických stran bylo zákony ošetřeno velmi málo. Politické strany tak fungovaly velmi svévolně. Dominantními činiteli se stávaly předsednictva stran či spíše

³⁶ Pro velmi podrobný a přehledný popis československého politického systému srov. s BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992.

³⁷ Tamtéž, s. 73-78.

³⁸ Srov. s tamtéž.

jejich předsedové a jednotliví členové stran byli přímo podřízeni vůli předsednictva či předsedy strany.³⁹

Tato silná role předsedů vycházela především z existence tzv. *vázaných kandidátních listin*. Umístění kandidáta na listině vycházela z rozhodnutí vedení strany – voliči tedy nemohli vyjádřit své preference. Dalším důležitým fenoménem stranické politiky byly tzv. *imperativní (vázané) mandáty*. Získaný mandát nenáležel totiž zvolenému kandidátovi, nýbrž právě politické straně.⁴⁰ Vázané kandidátní listiny a vázané mandáty poté vedly k řadě pro politiku první republiky příznačných fenoménů.

V první řadě garantovaly předsedovi velmi silnou pozici proti svým spolustraníkům. Vznikl-li uvnitř strany rozkol a jednotlivec či skupina se postavili proti rozhodnutí předsedy či vedení strany, mohla strana bez větších obtíží tyto členy odvolat a na jejich místo delegovat členy jiné. Vlastnění mandátu stranou přecházelo volně ve vlastnění každého hlasu. Členové politických stran, poslanci a senátoři, se tak na půdě Parlamentu stávalo defacto jen vykonavateli vůle jejich předsedy.

Obsazení křesel v Parlamentu bylo z významné části přenecháno vedení stran a to tím způsobem, na jaké místo na kandidátní listinu své členy umístili. Pro ženy se staly vázané kandidátky zásadní strukturální bariérou pro vstup do politiky. Jak ukazuje ve své analýze Lýdie Drenčková, jen jedna čtvrtina žen (ze všech kandidujících) byla na kandidátkách umístěna na volitelná místa, z této čtvrtiny se pak jen pětina dostala do Parlamentu.⁴¹ Jasně se projevila síla politických stran a stranických aparátů, tradičně vedených muži. Nabytí občanských práv ženami, jak konstatuje R. W. Connell, na jedné straně výrazně ovlivnilo politiku, ale nezměnilo roli žen ve stranické politice a stranickém systému.⁴² Ženám bylo vyčleněno jen tolik prostoru a moci, kolik jim byli muži skrze politické strany ochotni dát.

V souvislosti se stranickou politikou tak vyvstává otázka, zda by československá politika zaznamenala větší počet žen v politice, kdyby ženy na kandidátních listinách mohly obdržet preferenční hlasy. I přes skutečnost, že žen bylo po celé meziválečné

³⁹ Tamtéž s. 82-83.

⁴⁰ Tamtéž, s. 82.

⁴¹ DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*. Olomouc: 2016. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci, s. 189-192

⁴² CONNELL, R. W. *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Stanford: Stanford University Press, 1987, s. 131.

období v republice (i jako voliček) více než mužů, převládá názor, že by se příslušnost k pohlaví neprojevila do voličských preferencí. Ženy i muži zůstávali tradičně voliči stran na základě třídní a národnostní příslušnosti, popřípadě zde mohla hrát roli příslušnost náboženská. Jak píše Valerie Bryson: „*jakékoli naděje nebo obavy, že ženy budou volit jako jednotná skupina, se ukázaly jako neopodstatněné.*“⁴³ Ženy tak byly jako voličky ale i jako členky politických subjektů roztroušeny napříč politickým spektrem.⁴⁴

2.2.3 Nedemokratické projevy politického systému

První republika během dvaceti let své existence nezažila významnější reformu svého politického systému. Stranami přehlacený Parlament se již od prvních let projevoval jako velmi dysfunkční, často zablokovaný a chaotický. Nejen to vedlo k častému střídání vlád a utváření staronových vládních koalic, ale i zásahům Hradu a utváření nestabilních úřednických vlád. Dysfunkční parlamentní systém proto v reakci sám na sebe a ve snaze stabilizovat napjatou politickou situaci vytvářel mimoparlamentní orgány. Tato uskupení fungovala jako jakési „dohadovací orgány“ a snažila se najít vně parlamentu těžko dosažitelné kompromisy. Uvedme pro příklad nejvýznamnější orgán „*Pětka*“.

Pětka bylo uskupení předsedů pěti (později i více) nejsilnějších parlamentních stran. Tato mimoparlamentní organizace se snažila na uzavřených jednáních překonávat parlamentní krize a dojít ke kompromisním dohodám. Právě díky výše zmíněným vázaným mandátům bylo možné, aby předsedové jasně diktovali svým spolustraníkům politickou agendu, na které se na jednání *Pětky* dohodli. Parlament se tak stával defacto jen „hlasovacím strojem“, který dle pokynů předsedů schvaloval či zamítal jednotlivé návrhy. Výrazně tím vymizel prostor pro širší politické diskuze a dialogy. I přesto, že zásahy *Pětky* byly zprvu vítány jako zřetelný stabilizační prvek, kterému se jako jedinému podařilo odblokovat jednání parlamentu, toto netransparentní uskupení připomínalo spíše oligarchický, elitářský a nedemokratický aparát.⁴⁵

⁴³ BRYSON, Valerie. *Feminist political theory*. 2nd edition. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 85.

⁴⁴ K otázce, proč nevznikla ženská strana, viz. níže kap. 3.1.2.

⁴⁵ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. IV., 1921-1922*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991, s. 1385-1395.

2.3 Politický systém a ženská emancipace

Obecně lze v souvislosti s československým politickým systémem hovořit o krizi parlamentarismu, která provázela celá 20. i 30. léta. Velmi často zablokovaný Parlament přehlcený množstvím stran, který navíc přesouval projednávací proces do rukou několika nedelegovaných mužů, nebyl pro emancipační snahy z logiky věci ani zdaleka ideálním prostředím. Ústavou garantovaná rovnost pohlaví se nepromítla do politické praxe a politický systém i nadále zůstával pevně v rukou mužů. Kladná zkušenost spolupráce mužů a žen se vytrácela v novém politickém prostředí. Ženy potřebovaly politický prostor a především moc k prosazování „ženské agendy“, ani jedno jim však nebylo poskytnuto. Absence politických zkušeností ženám ztěžovala možnost si tento prostor a moc vybojovat. Nepatrný počet žen v parlamentu⁴⁶ se stal zanedbatelnou politickou silou. Ženy se navíc nespojovaly do nadstranických subjektů (viz. kap. 3.1.2) a ani takové spojení by jim při jejich malém počtu nepomohlo v prosazování svých návrhů proti stranickým garniturám. Návrhy, s kterými ženy přicházely, musely tak být vždy podpořeny jejich stranou. Ženy se jen zřídka postavily proti politice svých stran (obvykle kritizovaly strany konkurenční).⁴⁷

Programy jednotlivých politických stran sice před volbami oslovovaly ženy ve velké míře, k prosazování těchto programů však zpravidla nedocházelo. Ženy se tak stávaly především libozvučnými prostředky využívanými k dosažení úspěchů při politické agitaci.⁴⁸ Žena byla objektem, o který se vedl politický zápas – ne však pouze o její hlas ve volbách, ale také, jak píše Feinberg, o její roli v rodině, kde mohla předávat hodnoty dalším generacím.⁴⁹ V praxi se pak ženské iniciativy, návrhy ženských poslankyň a senátorek na odstranění diskriminace spíše bagatelizovaly a odmítaly.

Ženám se též nepodařilo získat významnější post v parlamentních institucích či výborech. Aktivita političek byla při tom srovnatelná s aktivitou jejich mužských

⁴⁶ Nejvíce žen zasedalo v Poslanecké sněmovně mezi lety 1920-1925, kdy ženy obsadily 13 křesel z 300. Ve dvou volebních obdobích 1925-1929 a 1929-1935 to bylo shodně po 10 křeslech, v období do roku 1938 to bylo pouze 8 křesel. V Senátu zasedaly v prvním období 3 ženy (nejhorší volební výsledek), ve dvou následujících ženy obsadily po čtyřech křeslech, v období 1935-1938 ženy získaly pět senátorských křesel (nejlepší volební výsledek). MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 57.

⁴⁷ Srov. s tamtéž.

⁴⁸ V této souvislosti provádí velmi podrobnou analýzu agitací a programů prvorepublikových stran Drenčková. Srov. s DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*. Olomouc, 2016. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

⁴⁹ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 49.

protějšků.⁵⁰ Ženám se mnohdy vytýkal nedostatek zkušeností – tím se ale pouze vytvářel bludný kruh, neboť ženy neměly prostor, kde tyto zkušenosti získat. Navíc argument absence zkušeností je lichý i vzhledem k tomu, že veřejně i politicky aktivním a zkušeným ženám nebyla zaručena lepší místa na kandidátkách, nebo posty v předsednictvech či výborech.

Mellissa Feinberg poukazuje na skutečnost, že Československá republika byla založena s iluzí dosažení „pravé demokracie“. Ve skutečnosti šlo ale „jen“ o ustanovení demokratických institucí, které kvůli své nestabilitě a dysfunkčnosti a s absencí rozvinutější politické kultury nemohly čelit přicházejícím krizím ani zaručit dodržování demokratických principů. Československá politika se postupně začínala vzdalovat zásadám ústavnosti, demokracie se ocitla v krizi.⁵¹ První republika si sice na rozdíl od jiných evropských států udržela většinu demokratických rysů až do sklonku 30. let, i přesto byl její pád (zaviněný vnitřními i vnějšími okolnostmi) nevyhnutelný.

2.4 Reprodukce nerovností

2.4.1 Vztah státu a první vlny feminismu

První vlna feminismu a její strategie k dosažení rovnosti pohlaví byla úzce spjata s formováním moderního státu a s podobou občanství. Občanství bylo v liberální teorii tradičně chápáno jako *nepohlavní* individuální abstrakt.⁵² Právě první vlna ale odhalila, že podoby nerovností v nově vznikající občanské společnosti jsou pohlavím ovlivněné. Občanství i stát nesly pohlavní nerovnost v jisté skrytosti, a tak i přesto, že mohla být rovnost *de iure* garantovaná, společenské instituce stále nadřazovaly muže nad ženy. Stát měl nástroje, které mu umožňovaly takto nepřímým způsobem jednat, ať už je to rodina, byrokracie, či zásahy do výdělečné činnosti. Tato skrytost institucionalizovaných nerovností ale dodávala státu legitimitu.⁵³

⁵⁰ Analýzu aktivity na půdě Národního shromáždění lze najít v MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007.

⁵¹ O krizi československé demokracie obecně srov. s BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992. s. 100-147.

⁵² CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 510.

⁵³ Tamtéž, s. 510-515.

Proto po tom, co feministické hnutí odhalilo tuto nedokonalost občanství, kdy bylo pohlaví z pojetí občanství vyloučeno, bylo hlavním úkolem feminismu ženy do občanství začlenit – tedy jinak řečeno rozšířit pojetí občanství i na ženy. Stejná strategie se pak uplatňovala na další prostory a instituce, z kterých byly ženy vyčleněny, politiku nevyjímaje. Z toho pramení zásadní charakter první vlny feminismu, kdy byla problematizována *nerovnost* a v reakci na ní feministické hnutí zastává *politiku rovnosti a začlenění žen*.⁵⁴

Liberální feminismus, převládající v první vlně, nahlížel na stát pouze jako na neutrálního arbitra. Vyčlenění žen ze státu bylo pak jen omyl, nedokonalost, kterou lze vyřešit tím, že by ženy byly do státu začleněny. Feministické hnutí ale ignorovalo skutečnost, že stát je historicky patriarchální, je vytvářen muži a pro muže a hájí jejich zájmy.⁵⁵ Strategie začleňování by pak fungovala v případě, že by byla účinná natolik, aby pohlavní síly byly ve vedení státu vyrovnány a stát pak mohl procházet reformami, které by jeho patriarchální charakter odstranily. K tomu ale nedošlo. První vlna na této strategii zaznamená úspěch teoretickou a Ústavou garantovanou rovností, projevilo se ale, že problematizovat nerovnost nestačí. Strategie dalších vln feminismu z druhé poloviny 20. století ukáží, že je nutné také problematizovat vedle nerovnosti i muže a systém jako takový.

Františka Plamínková po neúspěšných volbách pro ženské hnutí v roce 1920 popisuje dosavadní společnost takto: „*Muži vytvořili celou společnost: Mužský je systém státu, mužský je systém vzdělanostní, mužský je systém rodinného práva, organisace rodiny, mužská je organisace výdělečné práce – žena vždy a všude vstupovala do poměrů muži upravených [...]*“ Když ale přechází k cílům a úkolům ženského hnutí, zastává jasně politiku rovnosti a začlenění: „*Úkol: udělati ve světě místo, kde by spokojeně spočinula žena, jest vážný, neodkladný úkol pravé demokracie, a jistě politický vliv rovnoprávných občanek jeho řešení umožní a uspíší.*“⁵⁶

⁵⁴ SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 3-4.

⁵⁵ Connell argumentuje, že stát není jakýmsi vypoobením patriarchální esence, ale pouze dědí historickou podobu patriarchátu a reprodukuje ji. Srov s. CONNELL, R. W. *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Stanford: Stanford University Press, 1987. S. 129-132.

⁵⁶ PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920, s. 23-24.

Československé ženské hnutí si popsanou strategii zvnitřnilo. Jak píše Dana Musilová, ženy při vstupu do Parlamentu věřily, že už jejich přítomnost dokáže změnit stávající poměry a přinést do politiky jistou morálku.⁵⁷ Ženy ale pro naplnění svých cílů potřebovaly více mandátů, více „svého místa“, více moci ve státě. Taková situace ale z výše popsaných důvodů nenastala. Okolnosti si vyžadovaly změnu strategie, ta ale nepřichází.

Československé feministky soustředily v meziválečném období svou pozornost na rodinu a její pojetí. V rodině viděly přetrvávající zdroje nerovnosti, diskriminace a vyloučení, ale také principy, které neodpovídaly demokratickému uspořádání společnosti.

2.4.2 Boj o pojetí rodiny

V momentě kdy stát garantuje mužům občanství, získávají nejen práva se reprezentovat veřejně politicky, ale také projevovat svou vůli doma v rodině. Když je občanství garantováno ženám, je toto rozdělení veřejného a soukromého značně zpochybněno.⁵⁸ V tradičním pojetí je rodina hierarchizována – muž stojí v jejím čele, a to jak pro záležitosti vnitřní tak vnější. V 19. století tedy vyvstala otázka, proč by se ženy měly samy reprezentovat, když už jsou jejich zájmy reprezentovány muži (manželi nebo otci) z jejich rodin. Pro ženské emancipační snahy se tak stalo klíčové, aby ženy byly uznány společností jako individua, která mají zájmy i mimo své rodiny.⁵⁹ Zatímco stát po první světové válce uznal ženy jako individua skrze rozšíření občanství, k proměně tradičního pojetí rodiny téměř nedošlo. Jak konstatuje Connell, rodina je podobně jako stát mužskou doménou moci. Patriarchální struktury státu i rodiny jsou historicky úzce propojeny.⁶⁰ Ke kolizi pak dochází v momentě, kdy se změní postavení žen ve státě, ale již ne v rodině.

Československo přejalo podobu manželského a rodinného práva z rakouského zákoníku z roku 1811. Muž (právně označován jako „přednosta domácnosti“) držel

⁵⁷ Srov. s MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007.

⁵⁸ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 69.

⁵⁹ V kontextu 19. století pak šlo také o to, zda jsou ženy individua, která mohou vlastnit majetek a nakládat s ním. SAPIRO, Virginia. *When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women*. In: PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 161.

⁶⁰ CONNELL, R.W. *The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal*. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 520.

v manželství i v rodině veškerou moc nad ženou i dětmi. Žena neměla uvnitř rodiny téměř žádná práva, naopak ji zákon uděloval řadu rozsáhlých povinností.⁶¹ Všechny tyto skutečnosti byly v rozporu s ústavním zákonem o rovnosti pohlaví a již v roce 1919 byla avizována revize rodinného práva. Započal se tak vleklý celé dvě dekády trvající boj o podobu rodinného práva v občanském zákoníku, do kterého československé ženské hnutí vložilo obrovské síly a do kterého se zapojila velká řada ženských organizací a spolků. Hlavním požadavkem ženských organizací v čele s Ženskou národní radou bylo promítnutí čl. 106 Ústavy o rovnosti pohlaví do rodinného práva. Dále se diskutovalo o zavedení alimentálních povinností, zrovnoprávnění manželských a nemanželských dětí, o úpravě hospodaření nad společným majetkem či revizi práv a povinností manželů a manželek vůči rodině.⁶² Dlouhé roky snažení ale skončily drtivým neúspěchem pro ženské hnutí, téměř žádné návrhy Ženské národní rady ani jiných organizací nebyly nakonec přijaty. Celý tento politický boj o občanský zákoník a rodinné právo je pak zřetelnou ukázkou řady fenoménů:

Revize občanského zákoníku trvala od roku 1919 do roku 1938 a je příkladem dysfunkčnosti prvorepublikového Parlamentu. I přesto, že se rodinné právo úzce dotýkalo žen a jejich práv, nebyly ženy ve větší míře připouštěny do výborů a komisí projednávající danou revizi, a to ani členky vládních stran.⁶³ Jako překvapivé se může jevit, že vlády se vesměs pozitivně vyjadřovaly směrem k modernizaci občanského zákoníku a k určitým sociálním reformám (ku příkladu zavedení alimentálních povinností), nikdy však nepřistoupily k uplatnění čl. 106 o rovnosti pohlaví na podobu rodinného práva.⁶⁴ O čem tyto skutečnosti vypovídají?

Vítězství feministických hnutí napříč Evropou po první světové válce sebou přineslo mimo jiné také strach z nového uspořádání společnosti, a to především z budoucnosti rodiny. Jak píše Feinberg, pro československou veřejnost i pro její politickou reprezentaci byla mnohem přijatelnější představa žen v Parlamentu, než žen,

⁶¹ Podrobněji o rodinném a manželském právu viz. MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 69-76.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž, s. 75.

⁶⁴ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 96-97.

kteřé jsou hlavou rodiny nebo ji ekonomicky zaopatřují.⁶⁵ Československé vlády reflektovaly tyto nálady ve společnosti. Nejlepším občanským zákoníkem by byl ten, který zachová stávající podobu rodiny. Rodina byla základem národa a jeho zájmů a tak se stala nedotknutelnou institucí, která musí být ve své podobě zachována.⁶⁶

V této souvislosti je opět důležité upozornit na význam vztahu státu a rodiny. Connell v návaznosti Mariu Mies konstatuje, že vyžadujeme-li od moderního státu nápravu poměrů v rodině, žádáme vlastně „generálního patriarchu“ (stát), aby omezil práva „individuálního patriarchy“ (manžela, otce).⁶⁷ Stát může projít reformami, které zrovnoprávní ženy s muži, tyto reformy ale částečně ztrácí na významu, pokud se nerovnosti zachovají v některých státních „subsystémech“, jako je rodina a manželství. Můžeme po tom konstatovat, že útlak státu vůči ženám nemusí být přímý, ale může být proječován právě skrze rodinu a manželství, což dodává státu určitou legitimitu.⁶⁸ Obecně je pak v zájmu patriarchálního státu, aby zachoval takovou podobu rodiny, která reprodukuje nerovnosti mezi muži a ženami a která usnadňuje mužům udržení moci a prosazování jejich zájmů.

Československé ženské hnutí si sice velmi jasně uvědomovalo význam rodiny pro budoucnost ženské emancipace, ale bylo v boji o nové pojetí rodiny drtivě poraženo. Tento zápas byl nejen dlouhý a vyčerpávající, přinesl hlavně obrovské zklamání pro celé ženské hnutí. Jak v souvislosti se vztahem státu a rodiny píše Connell: „*Usilovat o reformu [rodiny – pozn. autora] prostřednictvím státu je cvičení v marnosti, možná dokonce v klamu.*“⁶⁹

Vedle toho ale sebou debaty o podobě rodiny přinesly ještě jeden negativní jev. Na veřejnosti vyvstala otázka, zda je demokracie a feminismus ve skutečnosti nebezpečím pro tradiční podobu rodinu. Rodina byla ve své podstatě nadřazena Ústavě. Cokoli, co mohlo

⁶⁵ Tamtéž, s. 69-71.

⁶⁶ Tamtéž, s. 72-73.

⁶⁷ CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 508.

⁶⁸ Tamtéž, s. 515.

⁶⁹ Tamtéž, s. 508.

ohrožit rodinu, zároveň ohrožovalo také národ a národní zájmy. Ze strachu o rodinu se stal rázem odpor vůči feministickým myšlenkám⁷⁰ (viz. kap. 3.3.2).

Sílicí krize demokracie pak v konečném důsledku značně zpomalila ženskou politickou emancipaci, která byla s demokracií a jejími hodnotami existenčně spjata (viz. kap. 3.3.1). I Ústava, která stála jakožto vítězný milník emancipační snah, se postupně stávala spíše symbolickým návodem, nežli absolutním zákonem.⁷¹ Popsané skutečnosti, kdy se čl. 106 o rovnosti pohlaví nepodařilo promítnout do pojetí rodiny budiž tomu důkazem.

Z výše popsaného v této kapitole je patrné, že politický systém a jeho struktury i politická praxe neumožnily zásadnější míru ženské emancipace a prohloubení rovnoprávnosti mezi muži a ženami. Teoretická rovnost daná *de iure* se tak v praxi nemohla naplnit. Ženské hnutí narazilo na bariéry systému a na své první porážky. Otázka nyní zní, jakým způsobem na takovou situaci ženské hnutí zareagovalo a jaké byly jeho osudy.

⁷⁰ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 70-71.

⁷¹ O krizi ústavnosti a demokracie v souvislosti s ženským hnutím srov. s tamtéž, s. 5.

3 Konec první vlny feminismu a úpadek ženskoprávního hnutí

Dosud bylo nastíněno, jaké strukturálně-politické bariéry stály v cestě ženskému hnutí a bránily mu v dosažení jeho cílů. Vyvstává tedy řada otázek: Jakým způsobem ženské hnutí reagovalo na tyto strukturálně-politické bariéry? Jak se ženské hnutí stavilo k novým problémům a výzvám? Existovala jednotná odpověď, jak postupovat při prosazování ženskoprávní agendy v novém demokratickém prostředí? A pak konečně; co zapříčinilo úpadek a konec první vlny feminismu?

3.1 Ztráta společného programu a rozchod ideologických představ

Do roku 1918 mělo ženské hnutí společný cíl, kterým bylo dosažení politické a občanské rovnoprávnosti. Když bylo tohoto cíle dosaženo schválením Ústavy v únoru roku 1920, feministky očekávaly, že ženská emancipace bude hotovou věcí. Ale již parlamentní volby z dubna téhož roku ukázaly, že „velké vítězství“ v podobě garance rovnosti pohlaví Ústavou nezaručovalo takovou míru emancipace, která by odpovídala očekáváním ženského hnutí.⁷² Československé feministické hnutí tak stálo před náročnou otázkou, jakým způsobem v nových podmínkách demokratického státu postupovat.

3.1.1 Ideologie, myšlenkové proudy a feminismus

Feminismus první vlny se nevyvíjel jako samostatně stojící ideologie, ale etabloval se v rámci již existujících ideologií. Vznikly tak dva hlavní proudy feminismu; liberální a socialistický, ale vedle nich také neméně vlivné menší proudy, které po většinou odrážely myšlenky a hodnoty jednotlivých politických stran. Problematickým rysem této skutečnosti bylo, že feministické myšlenky vždy pouze „rozšířily“ stávající ideologie o ženskou problematiku. Společným tématem pro všechny ideologické odnože feminismu byla v rámci první vlny dozajista nerovnost pohlaví, ale i na tu bylo nahlíženo z různých pohledů.

Liberální feministky upozorňovaly především na význam svobody ženy jako individua. Problematizace nerovnosti byla hlavním tématem liberálního feminismu, ale především ve veřejné a politické sféře. V soukromé a rodinné sféře mělo sice dojít k reformním změnám, které by i zde nastolily právní rovnost pohlaví, liberální feministky

⁷² Srov. s BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 204-205.

ale často odkazovaly na „přirozenou“ povahu pohlaví, čímž bylo ospravedlňováno tíhnutí ženy k rodinnému životu.⁷³ V Československu se liberální feministky soustředily především na střední třídu, na vzdělané ženy a ženskou inteligenci. Za úkol ženského hnutí si kladly podporu žen v jejich profesním životě, tedy v rovných možnostech pracovního uplatnění, v dosažení rovnosti v rodině a v rovném přístupu ke vzdělání. Liberální feministky působily v řadě československých stran, nejvíce u národních socialistů.⁷⁴

Socialistický feminismus nebyl v rámci první vlny převládajícím proudem. Významnější a vlivnější teorie a myšlenky, které by hlouběji propojily socialismus s feminismem, přicházejí až v 60. letech 20. století. Vliv socialismu v meziválečném období ale nelze opomenout, a to především s přihlédnutím na formování feministického hnutí. Socialistický feminismus viděl hlavní příčiny nerovného postavení mužů a žen v socio-ekonomických vztazích a strukturách společnosti. Rovnosti pohlaví mělo být dosaženo revoluční sociální změnou. Socialistky také přicházely s mnohem radikálnější kritikou rodiny. „Uvěznění“ ženy v soukromé domácí sféře podle nich sloužilo především kapitalistickým zájmům.⁷⁵ Zásadním problémem u socialistického feminizmu je jakási daná „přednost“ zájmu třídy (třídnímu konfliktu) před zájmy pohlaví. Třídní zájmy jsou pak ztotožňovány se zájmy žen, čímž je značně omezena jakákoli feministická kritická iniciativa.⁷⁶

V Československu můžeme myšlenky socialistického feminizmu spatřovat především u sociálních demokratek a komunistek, které se zasazovaly o práva pracujících a chudých žen. Za cíl si socialistické feministky kladly dosažení ženské ekonomické nezávislosti, z které mělo pramenit jejich osvobození z područí soukromého sektoru. Vedle toho také do politického diskurzu přinášely témata profesní rovnosti mužů a žen, zákonnou ochranu mateřství či práva ženy na vlastní tělo.⁷⁷ Konflikt mezi sociálními demokratkami a komunistkami nastával především v otázce strategie; zatímco komunistky věřily

⁷³ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 257-260.

⁷⁴ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 207.

⁷⁵ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 260-262.

⁷⁶ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 208-209.

⁷⁷ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 37.

v radikální revoluční změnu struktur státu i společnosti, sociální demokratky volily reformní nenásilnou cestu.⁷⁸

Nacionální feminismus je asi nejhůře uchopitelným feministickým proudem, i přesto, že je jeho vliv v daném období zásadní. Otázka také je, zda můžeme vůbec nazývat myšlenky propojující feminismus s nacionalismem jako *nacionální feminismus*, či bychom měli označení upravit na „*feminizovaný nacionalismus*“.⁷⁹ Zde platí také „pravidlo“, že zájmy „původní“ ideologie, v tomto případě nacionalismu, mají jistou přednost před zájmy ženskými. Nacionalismus ve velké míře zdůrazňoval roli ženy v rodině a tedy především soukromé sféře. Důraz na vzdělání žen, který byl typický pro české nacionální hnutí 19. století, pak nemusel ani tolik přispívat k osvobození ženy, jako spíše k lepšímu kulturnímu rozvoji národa. Jen matky vlastenky vychovávají budoucí generaci vlastenců (mužů), kteří pak budou hájit národní zájmy. Pronikání ženy do veřejné sféry je pak tolerováno do té míry, dokud se nekříží se zájmy národa a rodiny.⁸⁰

Nacionalismus stál u zrodu Československé republiky a zásadně ovlivnil její politickou kulturu. Nositelem hodnot ve státě byl národ Československý a „čechoslovakismus“ byl de facto státní ideologií. Propojení myšlenek nacionalismu a feminismu vidíme také u národnostních menšin, které tvořily významnou část československé společnosti.⁸¹ Vyzdvihování významu rodiny a důraz na ženskou roli matky pak pronikaly do politického diskurzu a staly se téměř nedotknutelnou doktrínou, která měla být v zájmu národa zachována.

V kontextu první republiky je nutné zmínit ještě další dva proudy, které formovaly (byť i reakčně) ideologickou podobu ženského hnutí v politice: agrarismus a klerikalismus. Agrárníci byli významnou prvorepublikovou politickou silou reprezentující zájmy venkova. Ženské hnutí formující se při agrárních stranách se tak soustředilo především na zájmy venkovských žen. Agrárnice se zasazovaly o zlepšení podmínek pro ženy na venkově, pro přístupnější vzdělání a často upozorňovaly na rozdílné podmínky žen ve městech a mimo ně. Feministické myšlenky agrární strany byly mnohdy shodné

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ „*Nationalizing feminisms and feminizing nationalisms*“ jak o tom píše Karen Offen, srov. s OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000, s. 221 a dále.

⁸⁰ Jak již bylo naznačeno výše, viz. kap. 2.4.2.

⁸¹ Ženské hnutí u národních menšin v ČSR nebylo dosud dostatečně zmapováno a probádáno.

s liberálními a s přihlédnutím k významu venkova v československé politice také velmi vlivné. Problémem však byl poněkud opožděný vývoj, který započal de facto až se vznikem republiky. Agrárnícké feministky často upozorňovaly, že jsou o několik generací pozadu za feministkami měšťanskými a také že jejich cesta v lecčem náročnější.⁸²

Nemůžeme zde opomenout myšlenky a postoje žen sdružujících se u katolických stran a organizací, i přestože je nenazýváme feministickými. Katolické ženy kategoricky odmítaly pronikání žen do veřejné sféry (tuto roli přenechávaly otevřeně mužům) a naopak hájily „ženské místo“ ve sféře soukromé a ženskou roli v rodině. Musíme ale upozornit na aktivity katolických ženských organizací na poli sociálním, zároveň také snahu skrze své mužské zástupce artikulovat podněty ke zlepšení rodinného života.⁸³ V širším kontextu bychom ale katolické prvorepublikové postoje označili za konzervativní až zpátečnické.⁸⁴

Jak je z výše uvedeného výčtu patrné, feminismus v meziválečném období nestál na jednotné ideové základně. Feministky a feministé měli mnohdy zásadně rozdílné představy o podobě, cílech, strategii a budoucím postupu ženského hnutí. Vedle toho ještě jednou zdůrazněme, že tzv. *ženská otázka* vždy „pouze“ rozvíjela stávající politické myšlenky. Ideové rozdílnosti se pak zásadně projevíly v organizační činnosti žen.

3.1.2 Problém organizační činnosti

Na rozdíl od 19. století a prvních dvou dekád 20. století chyběla československému ženskému hnutí určitá míra jednoty. Po vzniku republiky byly ženy vyzývány, aby svou aktivitu projevovaly skrze politické strany. Františka Plamínková ve svém textu z roku 1920 sama vybízí: „*jděte ženy do politických stran a v nich pracujte vedle mužů.*“⁸⁵ Význam politických stran se silně podepsal na formování feministického hnutí v prvních letech republiky. Ženské organizace vznikaly především v rámci politických stran a dělily se stejně jako jednotlivé strany podle ideologického, národního, náboženského a třídního klíče. Z tohoto dělení pak také pramenily rozdílné přístupy k úkolům ženského hnutí.

⁸² BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 220-222.

⁸³ Tamtéž, s. 210-211.

⁸⁴ Byť na obhajobu ženských katolických organizací bylo napsáno mnoho. Srov. s BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.

⁸⁵ PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920, s. 34.

V prvních letech republiky nedocházelo k užší spolupráci jednotlivých ženských organizací. Ženy se tak soustředily především na práci uvnitř svých stran. Převládala představa, že ženy své strany zevnitř reformují a dovedou je k lepší reprezentaci ženských zájmů. Strany ale svými vnitřními bariérami nepředstavovaly vhodné prostředí k takovým cílům (viz. kap. 2.2.2.) Vystává tedy otázka, proč nevznikla *ženská strana*, která by hájila a artikulovala především zájmy žen.⁸⁶ Ukazuje se, že ideologie, třída, národnost či náboženství sehrávaly v politickém životě žen významnější úlohu, než jejich ženská identita. Lze pak vůbec v takovém kontextu kritizovat jistou nejednotnost ženského hnutí?

Československý feminismus první vlny zastával tezi, že pouze ženy mohou reprezentovat ženské zájmy. Tato teze vychází z předpokladu, že ženy sdílí určitou nezaměnitelnou zkušenost a zároveň mají jako ženy určitý odlišný a samostatný zájem, který nemůže být adekvátně reprezentován muži. To ženy opravňuje k artikulaci ženských potřeb a zájmů ve veřejné sféře.⁸⁷ Je ale nutné si uvědomit, že i ženy mají různé zkušenosti a do veřejné sféry vstupují z různého prostředí. Jiné zájmy měly ženy dělnické než ženy ze střední třídy, s jinými problémy se potýkaly ženy na venkově nebo ženy z národnostních menšin. Nelze předpokládat, že existuje „*stálý a jasně definovaný soubor zkušeností a zájmů, které všechny ženy sdílejí stejně.*“⁸⁸ Tento argument můžeme chápat jako hlavní důvod zmiňované nejednotnosti ženského hnutí, který vede k tomu, že se ženy organizují v politických stranách, které hájí zájmy určité třídy, národnosti nebo náboženské skupiny.

Na druhou stranu zde vzniká významné riziko, že se „ženský element“ ve stranickém systému ztratí, a to především kvůli nízkému zastoupení žen. Jak píše Anne Phillips, ženy jsou ve stranách voleny, aby zastupovaly a reprezentovaly především program a zájmy strany, nikoli své vlastní zájmy, popřípadě zájmy žen jako skupiny.⁸⁹ V partitokratickém parlamentu, jakým byl ten československý, je takové riziko výrazně větší. Dalším nebezpečím mohlo být, že pod záštitou prosazování zájmů a programu strany ženy v konečném důsledku půjdou paradoxně i proti ženským zájmům. Z toho vyplývá

⁸⁶ Ženská strana vznikla ku příkladu v Rakousku (*Österreichische Frauenpartei*) v roce 1929, ve volbách ale neuspěla. Srov. s HAUCH, Gabriella. *Vom Frauenstandpunkt aus*. Wien, 1996. Citováno podle MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, pozn. 186, s. 137.

⁸⁷ SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 205.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 205-206.

velmi komplexní otázka, do jaké míry mohly ženy zastupovat svou stranu a do jaké míry prosazovat ženské zájmy. V souvislosti s první republikou nemůžeme hovořit o tom, že by se poslankyně či senátorky otevřeně stavěly proti svým stranám (k takovým momentům docházelo velmi ojediněle). Stranická agenda se nakonec pro ženy stala určující a svazující. Ženy byly voleny jako zástupkyně stran a jejich mandát, který náležel straně, je zavazoval loajlností vůči ní a její politice.

Situace v novém státě si vyžadovala užší spolupráci žen a to především na nadstranickém principu. Překonání stálého nerovného postavení žen a mužů bylo možné „pouze za předpokladu existence ženské solidarity [...] a vzájemného respektu různých proudů ženského hnutí,“⁹⁰ jak se domnívala Františka Plamínková. Již v první polovině 20. let dochází k zásadnímu momentu, kdy se vedle (politických) stranických organizací začínají opět formovat (či obnovovat) ženské nepolitické spolky. Neformální politická participace byla logickou reakcí na neprůchodný politický systém.⁹¹ V meziválečném Československu navíc docházelo ke spolupráci mezi politickými i nepolitickými organizacemi. Tato spolupráce měla vyvážit slabé zastoupení žen v Národním shromáždění.

Vyvrcholením reakce na stále trvající nerovnost pohlaví bylo ustanovení *Ženské národní rady* (ŽNR) v roce 1923. ŽNR vznikla jako liberální feministická organizace, která měla sdružovat, zastřešovat a koordinovat další československé ženské (liberální) spolky a organizace a zároveň je (a defacto ženy z celé republiky) reprezentovat v zahraničí.⁹² V radě působily ženy řady profesí a významná část ženské inteligence. Zároveň rada dokázala artikulovat a hájit ženské (převážně liberální) názory a zájmy v řadě politických institucí. Jeden z cílů ŽNR, konkrétně stát se zastřešující organizací všech československých⁹³ ženských spolků, ale nebyl naplněn. Československé a německé sociální demokratky, křesťanské ženské spolky či německé nacionalistické ženské

⁹⁰ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 36.

⁹¹ SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 197.

⁹² Obecně můžeme říci, že v meziválečném období rostl význam mezinárodní spolupráce ženských organizací. Tato spolupráce měla (zatím) ale jen velmi malé dopady na vnitrostátní politiku. Srov. např. s HAVLŮJOVÁ, Hana. *Cesta zástupkyň Ženské národní rady do Turecka v dubnu 1935. Příklad mezinárodně politické role žen (nejen) v meziválečném Československu*. In: BAHENSKÁ, Marie a Jana MALÍNSKÁ, ed. *Ženy a politika (1890-1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 290-313.

⁹³ Myšleno v kontextu československé republiky, nikoli v kontextu československého národa.

organizace nespadały do struktur ŽNR a i nadále vystupovaly nezávisle. Komunistky sice překonávaly národnostní dělení, ale i ty se nadále organizovaly odděleně. Roli zde hrály opět neshody ideologické, náboženské a národnostní. Ženská národní rada se sice prezentovala jakožto zastupující všechny československé ženy, významná část žen měla ale své zástupce v jiných organizacích.⁹⁴

I přes nenaplnění jednotícího cíle nelze opomenout význam ŽNR, která se stala důležitým zprostředkovatelem ženských zájmů a jakýmsi symbolem československého feministického hnutí. Neinspirovala však k vytvoření podobné organizace, která by ku příkladu sdružovala ženské socialistické spolky.

Jak zde bylo popsáno, malý počet žen v politice nebyl kompenzován větší mírou spolupráce žen a ženských organizací. Nejednotnost ideová a v důsledků ní i organizační vedla k řadě nepříznivých skutečností, především znamenala absenci nových jednotných strategií, které by umožnily prosazování ženské emancipace v novém prostředí první republiky.

3.1.3 Absence nové strategie

Výše nastíněné skutečnosti předznamenávají jeden velký problém feminismu meziválečného období: absenci nových myšlenek a strategií, které by bylo možné uplatnit v novém státě.

Československé feministické hnutí navazovalo v mnohdy až přílišné míře na práce a filozofii Tomáše G. Masaryka. Nejvíce je tato skutečnost patrná ze zvnitřněné představy ženy jako strážkyně mravnosti a morálky na půdě Parlamentu.⁹⁵ Masarykovy práce z devadesátých let 19. století (tedy bez mála tři dekády před vznikem republiky) se staly hlavní argumentací a ideovým základem řady představitelk ženského hnutí. Masaryk ve svých pojednání o ženské otázce ale popisoval již Ústavou naplněné myšlenky o pohlavní rovnosti. Jeho práce mohly být programem ženského hnutí do roku 1918, poté bylo ale nutné přijít s novými postupy k překonání jak starých diskriminací (nerovnosti v rodině), tak s novými problémy. Tyto nové výzvy měly charakter jak ideový, tedy jakým způsobem sjednotit a artikulovat ženské zájmy, ale také charakter praktický, ku příkladu sladění

⁹⁴ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 211-213.

⁹⁵ Tamtéž, s. 205.

profesního a rodinného života, otázky sociálního zatížení žen plynoucí z rozvodovosti, řešení nerovnosti ve vzdělávání atd.⁹⁶ Můžeme konstatovat, že s novými právy přicházela také nová diskriminace.

Masaryk sám věřil, že naplnění ústavní rovnosti dá ženskému hnutí všechny potřebné nástroje k tomu, aby ženy dosáhly plné emancipace. Více do záležitostí týkajících se pohlavní rovnosti již nezasahoval a z pozice prezidenta nepodnikl kroky, které by mohly odstranit systémové bariéry či zakořeněnou diskriminaci. Doufal v přirozený vývoj, který na základě práce ženského hnutí povede k dosažení jeho cílů. Po celou dobu vykonávání svého prezidentského úřadu ženské hnutí podporoval a s podivem a určitou mírou zklamání se vyjadřoval ke skutečnostem, že stále nebylo dosaženo vyšší míry rovnosti a emancipace.⁹⁷

Masarykovské paradigma společně s představami nacionálního feminismu držely stále při životě myšlenku úspěšné a nutné spolupráce mužů a žen. Tato myšlenka byla kritizována jen sporadicky, naopak byla přítomna ve všech ideových představách napříč politickým spektrem. Československé ženské hnutí postrádalo jakékoli projevy radikálnosti, které by se vymezily vůči této až nedotknutelné spolupráci. Jak jsme již popsali výše, první vlna neproblematizuje systém ani mužskou roli v něm. Přesto bylo hnutí paradoxně osočováno z vyvolávání genderového konfliktu. Ve skutečnosti feministické hnutí spíše balancovalo mezi artikulací zájmů národa, třídy a žen. Jak píše Virginia Sapiro, pro ženské hnutí je nanejvýš náročné, aby se nestalo terčem kritiky a nebylo označeno za anti-mužské či proti-národní.⁹⁸ V konečném důsledku můžeme o dědictví prezidenta-feministy⁹⁹ Tomáše G. Masaryka říci, že „*bylo příliš zavazující a současně svazující*.“¹⁰⁰

Vedle představy o ženách jakožto strážkyních morálky a mravnosti se ženy potýkaly s řadou stereotypů, které si v konečném důsledku také zvnitřnily. Jako

⁹⁶ Tamtéž, s. 214.

⁹⁷ Srov. s PLAMÍNKOVÁ, Františka a kolektiv. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta Republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, 1930.

⁹⁸ SAPIRO, Virginia. When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. In: PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 175-176.

⁹⁹ „[P]resident Masaryk je feminista, jako jím byl i profesor Masaryk.“ PLAMÍNKOVÁ, Františka a kolektiv. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta Republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, 1930, s. 38.

¹⁰⁰ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 215.

problematické se jeví především paradigma mateřství. Ženy se na půdě Parlamentu označovaly za strážkyně mateřství a přispívaly tím, alespoň podle Musilové i dalších, k uchování tohoto stereotypu. Paradigma mateřství bylo prezentováno napříč politickým spektrem jako přirozená, tradiční a nejdůležitější ženská role.¹⁰¹ Ženy se v souvislosti s touto představou soustředily v politice na taková odvětví, která byla dle určitých stereotypů v souladu s „ženskými vlastnostmi“. Nejčastěji se ženy angažovaly v sociálních výborech, soustředily se na agendu týkající se rodiny a s ní spojených témat. Jen výjimečně překračovaly tento „ženský“ horizont. Tyto popsání skutečnosti jim na politické úrovni uškodily.¹⁰² Plamínková však tento „malý“ záběr žen zdůvodňovala nedostatečným počtem žen v Parlamentu. Kdyby bylo žen v politice více, mohly by se pak vyjadřovat k jiným tématům. „*Chceme, aby úsudek žen byl slyšen ve všech otázkách, nejen těch, které se mužům zdají ženskými,*“¹⁰³ píše Plamínková. Ženy si ale až na pár výjimek zvnitřnily agendu, kterou jim vyhranili muži. Tyto skutečnosti jim pak zabraňovaly dále se rozvíjet. Dochází tak k genderové stereotypizaci ženské politiky.

Vedle toho pak sledujeme fenomén, kdy na místo formování nových myšlenek a strategií ženské hnutí tíhne k tendenci neustále obhajovat již vybojovaná práva. Ženy cítily, že „nové pořádky“ ještě nejsou zcela zakořeněny v „mladé“ republice. Navíc se obzvláště ve třicátých letech ženské hnutí stávalo častým terčem kritiky (viz. kap. 3.3.2). Feministické hnutí na místo „útočné“ pozice, která by představovala větší kritiku systému a společnosti, zaujímá pozice obranné, kdy hájí pojetí rovnosti pohlaví jako takové. To vede k artikulaci starých argumentů (jak Masarykových, tak jiných) a k nerozvíjení argumentace nové.

Feministické hnutí ve své „výbavě“ postrádalo jak nástroje radikální kritiky, tak uplatnění radikální akce.¹⁰⁴ Aktivity ženských organizací představovaly především letákové kampaně, expertízy, ankety, prohlášení, stejně tak politický lobbying, promlouvání k médiím a k veřejnosti. Virginia Sapiro o této strategii hovoří jako o *konvenčním*

¹⁰¹ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 122.

¹⁰² Srov. s tamtéž; nebo s BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 205.

¹⁰³ PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920, s. 30.

¹⁰⁴ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 212.

nátlaku.¹⁰⁵ Oproti tomu československé feministky téměř vůbec nevyužívaly *nekonvenčního nátlaku*, tedy demonstrací, protestů, stávek, či symbolických politických akcí, které mohou být i násilné.¹⁰⁶ Tyto „nekonvenční“ a radikální akce, které jsou tak typické ku příkladu pro britské sufražetky, v československém prostředí nenastávaly a teoreticky ani nastat nemohly. To právě z toho důvodu, že československé ženské hnutí proti sobě nikdy nepostavilo muže a ženy. Hnutí tak kromě společného programu postrádalo i „společného nepřítele.“

Shrneme-li výše popsané, můžeme říci, že československý feminismus již během první poloviny dvacátých let „vystrízliví“ z představy, že Ústavou garantovaná pohlavní rovnost bude dostačující k odstranění diskriminací, bariér a nerovností. Hnutí naráží na patriarchální systém a je si vědomé, že musí přijít s novou odpovědí i s novou strategií. Feministkám se ale nepodařilo ve větší míře překonat ideové rozdíly ani dosáhnout lepší nadstranické organizační spolupráce. V takovém prostředí se pak neutváří nové myšlenky a strategie, které by hnutí daly jednotný program a cíl.

Nastíněné skutečnosti ukazují, že se ženské hnutí v meziválečném období ocitá v krizi. Velká očekávání střídá velké zklamání. Jak se organizační neschopnost a tato frustrace podepsala na mobilizačním potenciálu hnutí a zájmu žen o politiku?

3.2 Ztráta mobilizačního potenciálu

Ženské hnutí dokázalo před první světovou válkou zmobilizovat široké masy obyvatelstva.¹⁰⁷ *Ženská otázka* rezonovala napříč politickými stranami, do boje za ženská politická a občanská práva vstupovaly pracující ženy spolu se ženami ze středních vrstev. V Čechách si navíc národní hnutí zařadilo pohlavní rovnost do svého programu. Za práva žen se tak vyslovovali také mnozí muži. Situace se ale zásadně mění se vznikem republiky v roce 1918, kdy se postupně vytrácí masový charakter ženského hnutí.

¹⁰⁵ SAPIRO, Virginia. When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. In: PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 176-177.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ V Rakousko-Uhersku bylo při oslavách Mezinárodního dne pracujících žen v roce 1911 na 300 ženských demonstrací a manifestací. Srov. s KAPLAN, Temma. On the Socialist Origins of International Women's Day. *Feminist Studies*. 1985, 11(1), s. 163-171.

3.2.1 Ženské skupinového vědomí

Virginia Sapiro v souvislosti se vznikem sociálních hnutí píše: „*Politické systémy spíše nebudou reprezentovat dříve nereprezentované skupiny, dokud si tyto skupiny nevyvinou smysl pro svůj vlastní zájem a nebudou na systém klást požadavky.*“¹⁰⁸ Tento *smysl pro vlastní zájem* můžeme do vzniku republiky chápat jako představu o rovnosti pohlaví a s tím spojenou potřebu garance občanských a politických práv ženám. S naplněním těchto cílů schválenou Ústavou se ale tento *smysl pro vlastní zájem* do značné míry vytrácí. Jak jsme již popsali výše, chybí jednotící cíl – jednotící *smysl*. Sapiro pak pokračuje: „*To vyžaduje rozvoj politického vědomí a politického aktivismu založeného na tomto novém skupinovém vědomí.*“¹⁰⁹ Pro ženy jako skupinu je utváření takového *vědomí* velmi složitým úkolem. Ženy nejsou samostatná třída, nejsou ani kasta ani diskriminovaná rasa nebo náboženská skupina. Společnost nelze rozvrstvit čistě podle pohlaví. Na tuto fundamentální specifičnost žen upozorňuje již Simone de Beauvoir: „*Dvojice je základní jednotka [...] ona [žena – pozn. autora] je tím Druhým v celku, jehož oba díly jsou jeden druhému nezbytné*“¹¹⁰ První vlna nedokázala udržet křehké *vědomí* žen jako skupiny a *smysl* pro ženské zájmy po dosažení občanských a politických práv. Obzvláště pak ve společnosti, kde bylo takových práv dosaženo spoluprací žen i mužů. Jak jsme již zmínili, ženy na muže nenahlížely jako na své nepřátele, ale naopak spojence. Beauvoir popisuje tento vztah takto: „*Pouto, které ji [ženu – pozn. autora] váže k jejím utlačovatelům, nelze srovnat s žádným jiným.*“¹¹¹ Problematizována byla pouze nerovnost mezi pohlavími, nikoli muži jako skupina. Ženská národní rada sama prohlašovala, že československé ženské hnutí „*své poslání vidělo v tom, aby pomáhalo a pomohlo postavit ženu vedle muže a ne proti muži.*“¹¹² Ženy se tak vůči mužům politicky nevymezují, muži nejsou „společným nepřítelem“ ženského hnutí a v důsledku toho ani tím zdrojem pohlavní nerovnosti, proti kterému je nutné bojovat.

¹⁰⁸ SAPIRO, Virginia. When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. In: PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 167.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967, s. 14.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 49.

I přesto že některé autorky¹¹³ nahlízejí pozitivně na tento „přátelský“ charakter ženského hnutí, je pro jeho vývoj značně problematický. Formování určitého *skupinového vědomí*, uvědomění si *zájmů skupiny* ale i diskriminací, kterým skupina čelí, je pak v tomto stavu, kdy se ženy nemají vůči komu vymezit, výrazně obtížnější, ne-li nemožné.

3.2.2 Kdo bude mobilizovat ženy?

Nejednotnost hnutí v Československu je pak dalším významným faktorem v tomto kontextu. Z nejednotnosti pramení skutečnost, že ono *politické vědomí* žen jako skupiny je zahaleno vědomím jiným, totiž třídním, ideologickým, národním nebo náboženským. Ženy jsou oslovovány a mobilizovány jako dělnice, venkovanky, měšťanky, popřípadě katoličky nebo Němky. Jejich *ženské vědomí* je jim předkládáno jako součást jiného vědomí, jejich ženská identita je přímo závislá na identitě třídní, národní nebo náboženské. Nakonec i zdroj přetrvávající diskriminace je vždy jiný; pro komunistky je to buržoazie, pro liberálky jsou to konzervativci, pro Němky čeští utlačovatelé atd. „[S]tranické rozdíly a nevráživost stranických vůdců jim [ženám – pozn. autora] ztěžovaly vystupovat jako jednotná skupina, i kdyby si to přály,“¹¹⁴ píše Valerie Bryson, která popisuje situaci v meziválečném období ve Velké Británii a v USA. Její tvrzení odpovídá poměrům v Československu. I v jednotlivých programech politických stran se *ženská otázka* jako samostatné téma po první světové válce ztrácí.¹¹⁵ Ženská emancipace tak mizí z politického diskurzu a přesouvá se na druhou možná až třetí kolej.

Rozvíjí se zde problém, o kterém jsme již mluvili výše (viz. kap. 3.1.1), kdy se ženské potřeby a zájmy upozadují za zájmy a potřeby mužů, kteří je označují za potřeby a zájmy *všech*. „*Ona se rozplyne v On, zatímco se genderové rozdíly zhrouť do postavy (mužského) Každého,*“¹¹⁶ píše o první vlně velice příznačně Christine Di Stefano. To, co zde popisujeme, je ve své podstatě důsledek politiky rovnosti a strategie začlenění a rizik s nimi spojených. Žena je sice s muži *de iure* zrovnoprávněna a je začleněna do systému,

¹¹³ Srov s. BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, s.161-162.

¹¹⁴ BRYSON, Valerie. *Feminist political theory*. 2nd edition. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 85.

¹¹⁵ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 38.

¹¹⁶ DI STEFANO, Christine. Dilemmas of difference. In: NICHOLSON, Linda, ed. *Feminism/Postmodernism*. New York: Routledge, 1990, s. 77. Citováno podle: SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 4.

který byl ale utvořen muži, pro muže a stále hájí mužské zájmy. Politika rovnosti, kdy ženy „napodobují“ muže, nemůže vést k vytvoření vlastní ženské identity.¹¹⁷ V takovém prostoru nelze očekávat, že se u žen rozvine *mysl pro zájem* skupiny a skupinové *politické vědomí*, jak o něm píše Sapiro.¹¹⁸

Utváření vědomí žen jakožto skupiny je dále zásadní pro kladení požadavků na další skupiny (vládnoucí), či systém jako takový. Opět zde hraje významnou roli nejednotnost hnutí a absence jednotné strategie. Ženská národní rada, která dokázala překonat stranické rozdíly, by se mohla jevit jako nejoprávněnější k vytváření jistého ženského vědomí a k artikulaci ženských požadavků. I ŽNR ale selhala, chyběl jí silný mandát (tedy fakt, že zastupuje alespoň většinu ženských organizací). Tento mandát by jí mohl zaručit větší politickou pozornost a v konečném důsledku i moc. Neúspěch ŽNR lze také spatřovat v ideologickém zápasu liberálního a socialistického feminismu. Důraz, který kladla ŽNR na ženskou inteligenci a zájmy vzdělaných žen, neodpovídal zájmům pracujících žen. Tímto rozkošem si ŽNR „upřela“ možnou „masovou základnu“ silného ženského dělnického hnutí, z které mohla ženy mobilizovat.¹¹⁹

Ženy jsou jako skupina nakonec „pohlčeny“ politickými stranami. Již nikdo neupozorňuje na to, jaké problémy a zájmy mají *všechny* ženy, nehledě na jejich třídu, národnost nebo náboženství. Ženské hnutí přestává mít v důsledku toho masový charakter. Není zde nikdo, žádná organizace ani strana, která by dokázala ženy zmobilizovat pro ženské zájmy a upozornit s jistým „nadhledem“ na diskriminaci žen jako skupiny. Ženy jsou mobilizovány pouze ve jménu politických stran.

3.2.3 Problém nedostatečné reprezentace a zájem žen o politiku

Pokud bychom hledali společný bod, na kterém se téměř všechny ženské organizace shodovaly, byla by to skutečnost, že žen je v politice tristně málo a je nutné tento stav změnit. Nedostatečné zastoupení žen v politice má v konečném důsledku také zásadní vliv na mobilizaci žen.

¹¹⁷ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021, s. 31.

¹¹⁸ SAPIRO, Virginia. When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. In: PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 161-192.

¹¹⁹ Toto riziko není ojedinělé a je možné jej spatřovat i v dalších vlnách a obdobích. CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 536.

Na půdě Parlamentu jsou ženské zájmy artikulovány velmi málo. Ženský hlas v Parlamentu není téměř slyšet. Agitace jednotlivých stran sice ženy mobilizují, politická praxe se však od slibů zásadně liší. Z toho pramení zklamání voliček a do jisté míry i jejich znechucení politikou jako takovou.¹²⁰ Vedle této skutečnosti pak slabé zastoupení žen také znamená *absenci vzorů*.¹²¹ Ženám v politice chybí vzory, které by mohly následovat a které by je případně pozitivně motivovaly k vyšší participaci. Vzory nechybí ženám jen v politice, ale i ve všech dalších profesích. Nepřehledné a profesně velmi časově náročné politické prostředí pak podle Musilové navíc odrazuje vzdělané ženy od vstupu do politiky. Ty raději volí vedle rodinného života profesní kariéru nebo spolkovou činnost.¹²²

Znamená zklamání žen z dosavadního vývoje společnosti *ztrátu zájmu o politiku*? Statistiky ukazují, že ženy stejně jako na počátku republiky i nadále chodily ve velkých počtech k volbám.¹²³ Zájem žen o politiku tedy určitě existoval. Zklamání ze systému i vývoje republiky se projevilo jinde, jak upozorňuje Musilová, a to na půdě Parlamentu, kde ubývá ženských aktivit. V průběhu meziválečného období klesal počet ženských projevů, vystoupení i podaných návrhů.¹²⁴

Shrneme-li výše popsané, československé ženy měly zájem o politiku a projevovaly ho vysokou účastí ve volbách. Zájem o politiku ale není totéž jako vědomí zájmů a potřeb žen jako skupiny. Sapiro upozorňuje, že ženy si nemusí být vědomy toho, že jsou jejich zájmy a potřeby nějak specifické, nebo že se mohou tyto zájmy a potřeby zásadně politicky rozcházet s mužskými zájmy.¹²⁵ Obzvláště pak v případě, že v ženách není probouzeno již zmiňované skupinové vědomí. Ženy pak nejsou mobilizovány do politického „boje“ za ženské zájmy, ale za zájmy třídy, národa atd. Vysoká účast žen ve volbách pak může být také vykládána jako určitý projev stranické loajlnosti. Anne Phillips tvrdí, že ženy by měly *„být méně oddány stranické agendě a více se zapojit do radikálního přepracování*

¹²⁰ DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*. Olomouc, 2016. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci, s. 192.

¹²¹ Absenci vzorů podrobně problematizuje Anne Phillips. Srov. s PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

¹²² MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 49.

¹²³ DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*. Olomouc, 2016. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

¹²⁴ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 62-63.

¹²⁵ SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 207.

*politického systému jako takového.*¹²⁶ Problematizace systému by odkryla řadu bariér, skleněných stropů i mechanismů, které ženám zabraňují podílet se na politice a obecně pronikat do veřejné sféry. V konečném důsledku by vystoupení ze svazujícího stranického rámce jistě napomohlo k utvoření a oživení *vědomí* žen jako skupiny.

Výše jsme popsali, jak se ideologická i organizační nejednotnost promítla do ztráty mobilizačního potenciálu ženského hnutí. Z toho vyplývá především ta skutečnost, že feministické hnutí postupně ztrácí na síle, vlivu i významu. Zbývá nám představit momenty, kdy oslabené hnutí naráží na důsledky hospodářské a politické krize třicátých let 20. století. Krize demokracie ve svém konečném důsledku existenčně ohrozí feministické hnutí jako takové a odkryje nám okolnosti konce první vlny feminismu.

¹²⁶ Tamtéž, s. 206.

3.3 Krize demokracie a konec první vlny feminismu

Po první světové válce se v Evropě objevují nové demokratické republiky a rapidně přibývá států, které garantují ženám občanská a politická práva a zrovnoprávňují ženy s muži. V každém státě a v každé společnosti si ženské hnutí prošlo jinou, ale vždy náročnou cestou. Byla to vždy souhra řady historických okolností, která ale nakonec vyústila v ono důležité vítězství první vlny. Stejně tak to byla i souhra celé řady faktorů, které vedly k úpadku ženského hnutí a ke konci první vlny feminismu.

Jak je možné, že feministické hnutí po svém „velkém“ vítězství upadá? Proč na první vlnu hned nenavazuje vlna nová, která by přišla s novými požadavky, novým programem a novými strategiemi? A konečně; jaké momenty můžeme považovat za konec první vlny feminismu?

3.3.1 Krize demokracie a feminismus

Feminismus je historicky existenčně spjat s procesem demokratizace společnosti. Demokracie je pro ženské hnutí a ženskou emancipaci klíčová. R. W. Connell tvrdí, že „*příznivou historickou okolností*“ pro progresivní politiku pohlaví je liberální stát s reformní vládou.¹²⁷ Jak se v takovém kontextu dívat na československou první republiku?

Jak jsme již popsali (viz. kap. 2.2) československý politický systém byl v řadě ohledů problematický. Partitokratický Parlament přehlcený stranami vykazoval jasné projevy dysfunkčnosti a nestability, politický rozhodovací proces se jevil jako zdlouhavý a především v reakci na sociální a ekonomické otázky nedostatečný. Parlamentarismus se také dostává do konfliktu s konstitucí; politické elity obcházely Ústavu vytvářením mimoparlamentních orgánů (viz. kap. 2.2.3), vlády pak mnohdy konaly přímo v rozporu s Ústavou (viz. kap. 2.4.2 v souvislosti s rodinným a manželským právem).

Také jsme již hovořili o tom, že tento prostor nebyl vhodný pro feministické hnutí, ženskou emancipaci ani prosazování zájmů žen (viz. kap. 2.3 a 2.4). V této souvislosti Československo nesplňovalo předpoklady, o kterých hovoří R. W. Connell. První republika nebyla liberální demokracií, nýbrž demokracií parlamentní. Hodnotový systém ve státě sice stál na určitém ideálu demokracie, nositelem těchto hodnot byl ale československý národ, nebyli to tedy v určitém liberálním smyslu všichni občané státu.

¹²⁷ CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 535.

Ani další část „příznivých historických okolností“ se nenaplnila, neboť rozhodně nemůžeme mluvit o efektivních a reformních vládách. Účinné reformy se nepodařilo prosadit ani na poli ženských práv, ale ani v souvislosti se sociálními, ekonomickými nebo národnostními problémy.

Připomeňme slova Mellissy Feinberg, která tvrdí, že Čechoslováci chtěli věřit tomu, že dosáhli jisté „pravé demokracie,“ ve skutečnosti ale „pouze“ ustanovili demokratické instituce. Když poté přichází hospodářská a následně politická krize ve třicátých letech 20. století, jsou tyto mnohdy dysfunkční instituce neschopny adekvátně zasáhnout.¹²⁸ V očích významné části veřejnosti je pak na vině zdánlivá slabost demokracie.¹²⁹ Jistá víra v demokracii, kterou známe z počátků republiky, se začíná zpochybňovat.

Feministické hnutí bylo v Československu významným nositelem určitých „demokratických hodnot“. Feinberg tvrdí, že české feministky¹³⁰ byly možná „největšími demokratickými utopistkami.“¹³¹ Ženské hnutí si zkrátka uvědomovalo, že ženská práva jsou existenčně vázána na demokracii, a proto se demokracii pokoušely hájit, kde to šlo. Obzvláště pak v momentech, kdy se demokracie ocitla pod palbou kritiky a v krizi ji feministky jak z liberální tak socialistické scény aktivně bránily. Mohli bychom říci, že ke sklonku třicátých let je uvnitř hnutí patrný silící zájem o demokratické osudy státu, než o nápravu poměrů mezi pohlavími.¹³²

Silící krize ve společnosti sebou, vedle kritiky demokracie, přinesla též kritiku feminismu. Především v průběhu hospodářské krize se začala zpochybňovat řada práv, které si ženy vydobyly. Jak jsme již popsali, feminismus zaujímal postupně obranné pozice, nejvíce pak právě v této době.

¹²⁸ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 8-9.

¹²⁹ BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992, s. 145.

¹³⁰ Feinberg nepoužívá v souvislosti s první republikou termín „československý národ“ ale „český národ“.

¹³¹ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 3.

¹³² Srov. s BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 225-226.

3.3.2 Antifeminismus a reakce

Connell tvrdí, že prosazené reformy, které mají zlepšit postavení a práva žen ve společnosti, jsou velmi zranitelné v období reakce.¹³³ Československo třicátých let je toho příkladem. Feministické hnutí ale i ženská práva se stávají v průběhu hospodářské a následné politické krize objektem kritiky. Již jsme popsali, že hnutí bylo svojí ideologickou i organizační nejednotností, absencí nových strategií (viz. kap. 3.1), ztrátou mobilizačního potenciálu a absencí skupinového vědomí (viz. kap. 3.2) značně oslabené a především nepřípravené „odrážet“ nově se rodící kritiku. Tato kritika měla řadu podob; od zpochybňování ženského tíhnutí k politice a veřejnému životu až po kritizování podstaty ženských práv vůbec.

Asi nejznámějším příkladem odporu proti feministickému hnutí je polemika filozofa Emanuela Rádl z roku 1932. Rádl ve spise *O ženském hnutí*¹³⁴ kritizuje, že se hnutí vzdálilo své původní charitativní a sociální podobě. Za „zvrácenou“ považoval tendenci hledat smysl života ve veřejném (politickém) zájmu. Rádl tvrdil, že „každý člověk má předem určené poslání, kterému se musí podrobit a sloužit.“¹³⁵ Tímto „posláním“ žen měla být péče o druhé, a to hlavně v rodině, ale i mimo ni. Toto poslání bylo nadřazeno rovnosti pohlaví. Do polemiky s Rádlem se dostaly dvě zástupkyně ŽNR, Františka Plamínková a Milada Horáková¹³⁶, v roce 1934 v Československém rozhlasu. Rádl dokázal „odrážet“ argumentaci obou feministek především z toho důvodu, že již na začátku přijaly jeho stanovisko týkající se tíhnutí ženy k péči o druhé, pramenící z její mateřské přirozenosti.¹³⁷ Již jsme mluvili o paradigmatu mateřství, zde je však velmi dobře patrné, jak problematické toto u většiny feministek zvnitřněné paradigma bylo. Ženy nedokázaly vystoupit z tohoto „mateřského rámce“ a ve veřejné sféře jim tento rámeček značně ztěžoval jejich postavení.

Nebyli to ale pouze muži, kteří přítomnost žen v politice a ve veřejné sféře kritizovali. Tradiční ženská role matky ale i manželky nebyla podle řady žen slučitelná

¹³³ Reakcí je v tomto kontextu myšleno jisté konzervativní zpátečnické tíhnutí k *status quo ante*. CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 535.

¹³⁴ RÁDL, Emanuel. *O ženském hnutí*. Praha: Čin, 1933.

¹³⁵ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 35.

¹³⁶ V literatuře uváděná též jako Horáková-Králová. Srov. s tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž. s. 34-35.

s politickou činností. Tyto argumenty předkládaly ženy z katolických spolků, ale i z dalších názorových skupin. „*Ženy tedy nebyly z politiky pouze vylučovány; vylučovaly se ještě samy*“¹³⁸ píše v tomto kontextu Musilová.

Vedle tohoto ideového konfliktu o povaze ženského hnutí se v první polovině třicátých let opět začíná diskutovat o socio-ekonomickém dopadu ženské emancipace. Hospodářská krize za sebou zanechala statisíce nezaměstnaných a zásahy vlád, které měly omezit její dopady, byly bezvysledné. Vláda i nespokojení občané hledali „viníky“. Jedním z nich byly i emancipované a profesně aktivní ženy.¹³⁹ Opět tak vyvstala otázka omezení práv pracovně činných vdáných žen a začalo se projednávat znovuzavedení nové podoby celibátu. Krize jako by se řešila v první řadě především na úkor žen.¹⁴⁰ K finálnímu vyloučení vdáných žen z pracovního trhu pak dojde během druhé republiky.¹⁴¹ Manželky, jak upozorňuje Feinberg, byly jednou z nejdiskriminovanějších skupin v republice a obzvláště ve třicátých letech se jejich status ještě zhoršil,¹⁴² navíc pokud pracovaly, byly veřejností velmi ostře kritizovány za to, že „berou práci mužům“.¹⁴³

To, co zde bylo výše nastíněno, je ukázkou závažné krize československé společnosti. Ta začíná pod důsledky hospodářské krize a silícího nebezpečí napadení ze strany některého z okolních fašistických států zpochybňovat demokratické principy a základy, na kterých byl československý stát vybudován. Není náhoda, že se terčem této kritiky stalo feministické hnutí. Jednak byly ženy ve veřejné sféře novým fenoménem společnosti, nezažitým a nestálým, význam zde ale také hrálo silné napojení hnutí na určité demokratické hodnoty, které se nyní jeví jako problematické. Zatímco v roce 1918 společnost demokracii bouřlivě vítala, o dvě dekády později se demokracie jevila pro národ jako nebezpečná. Stejně tak byly i ženy při vzniku republiky vítány do veřejného a politického života a nyní, jak jsme ukázali, byla jejich emancipace odmítána. Společností

¹³⁸ Tamtéž, s. 35.

¹³⁹ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 222.

¹⁴⁰ Jak ve svém proslovu tvrdí Antonie Maxová, jednatelka Říšského svazu československých učitelek. BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 307-313.

¹⁴¹ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 166-167.

¹⁴² Tamtéž, s. 72-73.

¹⁴³ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 307.

rezonovala otázka, zda demokracie a feminismus neohrožují bezpečnost, zájmy i zachování národa.

V evropském kontextu pak vidíme, že feministická hnutí upadají tam, kde jsou demokratické režimy nahrazovány režimy autoritářskými a fašistickými.¹⁴⁴ Československo svým „dlouhým“ trváním parlamentní demokracie tvoří především ve střední Evropě významnou výjimku, i ta ale dojde svého konce.¹⁴⁵

3.3.3 Epilog první vlny

Výše popsané krize nakonec vyústí v září roku 1938.¹⁴⁶ Tyto události měly tragické důsledky nejen pro ženské hnutí, ale i pro celou československou společnost. Nový režim druhé republiky se stal, ve snaze „poučit se“ z chyb původního státu, autoritativní demokracií, která svým tíhnutím k nacionalismu v mnoha ohledech připomínala režim fašistický. Řada práv byla omezována, předefinovala se podoba občanství, levicově smýšlející lidé, komunisté, ale také antifašisté a Židé byli vylučováni z politického i veřejného života. Nový režim probouzel staré pořádky co se týče žen a jejich role ve společnosti, jako bylo ještě silnější paradigma mateřství a v konečném důsledku již zmiňované omezení práv vdaných žen na práci. I z politického života byly ženy postupně vypuzovány.¹⁴⁷ Ženské hnutí se nyní spíše pokoušelo udržet stávající stav, nežli prohloubit ženskou rovnoprávnost. Více než o ženskou emancipaci se v této době zasazovalo o ochranu demokracie vůbec.¹⁴⁸ Pro některé ženy bylo ale vzdání se nároku na rovnost vítanou úlevou, jak upozorňuje Feinberg.¹⁴⁹ Byla to reakce na sílící kritiku a pocit nebezpečí pracujících žen.¹⁵⁰

Krátké trvání druhé republiky bylo ukončeno v březnu roku 1939 odtržením Slovenska a okupací Čech a Moravy nacistickým Německem. Ženské hnutí se

¹⁴⁴ Srov. s OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000.

¹⁴⁵ Stručné srovnání střeoevropských států z hlediska působení žen v jejich parlamentech provádění Musilová. Srov. s MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 84-95.

¹⁴⁶ Myšleno je podepsání mnichovské dohody a konec první republiky.

¹⁴⁷ Srov. s FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 159-174.

¹⁴⁸ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 225-226.

¹⁴⁹ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006, s. 227.

¹⁵⁰ Pro podrobnější popis problémů druhé republiky srov. s tamtéž, s. 159-174.

v Protektorátu i ve Slovenském státu vzdalo feministického náboje a snažilo se posílit alespoň národní sebevědomí. Ženy se ale mimo to významně zapojovaly do odbojové činnosti či do československých exilových armád. Tragickým osudem řady žen veřejně i politicky činných bylo také vězení, nucené práce, koncentrační tábory a popraviště.¹⁵¹

Po druhé světové válce bylo československé ženské hnutí značně personálně oslabené. I přesto obnovilo svou činnost a mezi lety 1945-1948 můžeme pozorovat stav připomínající období před válkou. Vznikla zde zajímavá snaha spojit liberální a socialistické feministky pod jednu zastřešující organizaci – tou byla *Rada československých žen*. Ta si vytyčila za cíl propojit pro ženy placenou práci, mateřství a veřejnou činnost. V ženském hnutí (stejně jako ve zbytku československé společnosti) je patrné významné tíhnutí k socialismu. Ani v této době se však ženské hnutí nezřeklo paradigmatu mateřství. To bylo i nadále společně s péčí o druhé považováno za přirozené poslání žen.¹⁵² Důležitým faktem je, že obnovený stát si zachoval ve svém programu úmysl uskutečnění rovnoprávnosti žen a mužů.¹⁵³

Třetí republika brzy končí komunistickým převratem v únoru roku 1948. To byl „konec nadějí na dovršení ženské emancipace v podmínkách demokratické občanské společnosti.“¹⁵⁴ Když R. W. Connell mluví o vhodných podmínkách pro progresivní politiku pohlaví, říká, že tím nejlepším jsou první dny socialistických revolučních režimů. Sama dodává, že pozdější tvrdá byrokratizace je pro feminismus devastující.¹⁵⁵ Během prvních let po nástupu komunistického (stalinského) režimu došlo k mnoha změnám týkajících se ženských práv. Byla to ale svým způsobem emancipace shora, bez účasti těch, kterých se týkala. Jak poznamenává Alena Wágnerová, žena se ze subjektu emancipace stala jejím objektem.¹⁵⁶ Socialistický stát se stal garantem pohlavní rovnosti. Ženské spolky a organizace byly rozpouštěny, čímž byla trvale přerušena dlouhá kontinuita

¹⁵¹ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 228.

¹⁵² Tamtéž, s. 228-231.

¹⁵³ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021, s. 28-29.

¹⁵⁴ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 231.

¹⁵⁵ CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 535.

¹⁵⁶ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021, s. 31.

ženskoprávní činnosti. Nová beztřídní společnost měla zaručit absolutní rovnost mezi ženami a muži. To se ale nestalo. I přesto se komunistický režim zasadil o řadu reforem, o které usilovalo ženské hnutí během první republiky a které přispěly ke zlepšení postavení žen. Příkladem tohoto je náprava zmiňovaného rodinného práva z roku 1949, která odpovídala požadavkům Ženské národní rady před válkou.¹⁵⁷ Otázka, kterou si musíme položit, zní: Za jakou cenu bylo těchto nových práv dosaženo? Tragickou ironií osudu je, že autorkou návrhu, podle kterého byl přijat zákon o rodinném právu, byla Milada Horáková. Ta, která skončí o rok později na popravišti za velezradu.¹⁵⁸ Budiž tento smutný paradox dějin ukázkou toho, jaký osud čekal feminismus v nastupujícím stalinistickém režimu.

3.3.4 Kdy končí první vlna feminismu?

Otázka, která před námi ještě leží nezodpovězená, zní asi následovně: Co můžeme považovat za konec první vlny feminismu v Československu? Nutné je nyní zopakovat, že „vlny“ feminismu jsou zjednodušujícím historiografickým konstruktem a že tento „konec“ z logiky věci nemůže být určen přesným datem ani rokem. Do jakého období a k jakým událostem můžeme ale konec první vlny v Československu zařadit?

Bylo by jistě chybné (a práce na to upozorňuje) považovat dosažení politických a občanských práv jako jasný konec první vlny. Roky, které po této události následovaly, nebyly „tichými roky“ feminismu nebo snad „ústupem“ žen zpátky do soukromé sféry, jak upozorňuje Bryson.¹⁵⁹ Naopak jsme ukázali, že existovalo rozsáhle feministické snažení, vznikaly feministické organizace, které se pokoušely o důslednější zrovnoprávnění mužů a žen a dosažení vyšší míry ženské emancipace. Byly to snahy o převedení teoretických práv do praxe. Nenechme neúspěchy ženského hnutí zdiskreditovat náš pohled na hnutí jako takové. Velmi důležitou skutečností je, že ženské hnutí po dosažení občanských a politických práv postupně odkrylo problémy a bariéry, jak strukturální tak společenské,

¹⁵⁷ Vedle toho pak zrušení různých platových skupin pro muže a ženy, odstranění nerovností v dědickém právu nebo úpravu státního občanství manželek. Tamtéž, s. 29.

¹⁵⁸ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007, s. 76.

¹⁵⁹ BRYSON, Valerie. *Feminist political theory*. 2nd edition. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 85.

kteřé hlubší ženské emancipaci a pohlavní rovnoprávnosti bránily a na které se později mohlo soustředit hnutí přicházející v dalších obdobích.

Dle mého názoru, s přihlédnutím k demokratickému charakteru československého feministického hnutí, je nutné konec první vlny feminismu klást do období, kdy se jednak demokracie ocitá v krizi a zároveň dochází k odebírání ženských práv. Tomu v Československu odpovídá období po roce 1938. Hnutí je od tohoto momentu v existenčním úpadku. S krátkou nadějnou přestávkou po druhé světové válce, kdy dokonce dochází k větší nadstranické spolupráci než za první republiky, je pak nutné konec první vlny klást k nástupu komunistického režimu v roce 1948. Tento rok je koncem více jak sto let trvající kontinuity organizační a spolkové činnosti, která byla základem pro československý feminismus jako takový.¹⁶⁰ Zároveň se, jak upozorňuje Feinberg, radikálně a na dlouhý čas proměnil charakter státu, který již nebyl demokratický, ale autoritářský.¹⁶¹ S tím je nutné spojit též změny podoby a charakteru feminismu, který se v tomto prostoru vyvíjel.¹⁶²

Připomeňme, že pro československý feminismus byla demokracie klíčovou hodnotou a že se československé feministky svých demokratických ideálů nevzdávaly ani v momentech, kdy proti nim stála velká část společnosti. Mnoho feministek za to pak zaplatilo vlastním životem.¹⁶³

Určitým charakteristickým rysem první vlny feminismu (s přihlédnutím k podstatě dané metafory) je, že na ni přímo nenavazuje vlna druhá. Tato dlouhá „mezera“, která započiná nástupem autoritářských režimů v Evropě a končí v šedesátých letech, je přítomná v řadě evropských států. V šedesátých letech se na Západě začíná formovat nová kritická odpověď na diskriminaci žen, totiž druhá vlna feminismu. Existuje určitý přetrvávající názor, že druhá vlna feminismu v Československu kvůli komunistickému

¹⁶⁰ Srov. s BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011.

¹⁶¹ Srov. s FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006.

¹⁶² Nelze však tvrdit, že by rokem 1948 končila ženská emancipace v Československu(!), zásadně se ale proměňuje. Srov. s WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021.

¹⁶³ Za všechny zmiňme alespoň tyto: v koncentračních táborech byla vězněna národní socialistka Milada Horáková, během války v nich zahynuly sociální demokratky Betty Karpíšková (1942) a Klára Červenková (1945). Nacisté popravili národní socialistku Františku Plamínkovou (1942). Komunisté popravili Miladu Horákovou (1950). BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011, s. 228.

režimu nikdy nenastala. Jsem toho názoru, že to není zdaleka pravda. Tato vlna zde měla jen jiný průběh a jiné podoby než v západních státech. Ženy v komunistickém Československu již totiž měly garantováno mnoho práv, za které ženy na Západě teprve bojovaly.¹⁶⁴ Je důležité říci, že tato ženská práva a obecně specifické postavení žen v komunistickém Československu byly z významné části výsledkem právě té dlouhé feministické tradice, té obtížné práce a těch vleklých snažení, které jsme v této práci sledovali.

¹⁶⁴ Velice příznačně o těchto skutečnostech ale i o jejich důvodech mluví Alena Wágnerová. Srov. s WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021.

Závěr

Tato bakalářská práce se zabývala tématem úpadku a konce feministického hnutí v Československu, přičemž jejím cílem bylo odpovědět na tyto výzkumné otázky: *Proč a za jakých okolností končí první vlna feminismu v Československu? Jaké byly důvody úpadku feministického hnutí v meziválečném Československu?*

Práce vidí důvody konce první vlny feminismu a úpadku feministického hnutí ve dvou navzájem propojených rovinách: určité rovině vnější, kterou představuje politický systém a společenské struktury, a rovině vnitřní, tedy činnosti ženského hnutí jako takového.

Z vnějších důvodů byl popsán a kriticky analyzován politický systém a především československý Parlament. Ten se v meziválečném období projevoval jako silně dysfunkční, často zablokovaný a neschopný adekvátně jednat v krizových momentech. V reakci na nedostatky Parlamentu se navíc vytvořily mimoparlamentní (muži ovládané) organizace, které disponovaly netransparentní politickou mocí a které se jevily jako nedemokratické a oligarchické.

Práce vidí nejproblematictější aspekty politického systému v systému stranickém. Politické strany disponovaly rozsáhlou mocí ve státě (hovoříme o tzv. *partitokracii*.) Vázané kandidátní listiny a imperativní mandáty ale dávaly tuto moc do rukou předsedům jednotlivých stran, nikoli stranám jako celku. Pro prohloubení rovnosti pohlaví a pro ženskou emancipaci byl československý politický systém nevhodným prostorem. Ženy sice vstupovaly do politických stran, ty jim ale nedávaly potřebný prostor k artikulaci jejich zájmů a umisťovaly je na nevolitelná místa kandidátních listin, což vedlo k nedostatečnému zastoupení žen v Parlamentu. Imperativní mandáty navíc ženám velmi ztěžovaly možnost kritizovat jejich vlastní strany. Na půdě Parlamentu tak byly ženské zájmy artikulovány velmi málo a parlament nedokázal adekvátně projednávat a prosazovat reformy týkající se ženských práv. Získaná politická práva žen sice ovlivnily politiku, ale nezměnily stranický systém. Politika zůstávala i nadále doménou mužů.

V práci jsou představeny a problematizovány strategie první vlny feminismu, především politika rovnosti a strategie začlenění, v souvislosti s meziválečným Československem. Feministické hnutí v dané době problematizovalo pouze nerovnost mezi muži a ženami, nikoli muže jako skupinu či systém jako takový.

Dalším vnějším důvodem, který práce analyzuje, je pojetí rodiny. To bylo během první republiky i nadále tradičně hierarchizováno s mužem v čele. Demokratické principy státu se do rodiny nepromítly a rodina tak reprodukovala nerovnosti pohlavní. Práce ukazuje, že tendence zachovat hierarchizované pojetí rodiny byla mimo jiné také výsledkem silného nacionalismu. Feministické hnutí se pokoušelo o nápravu rodinného a manželského práva, avšak neuspělo.

Z vnitřních důvodů se práce nejvíce věnuje otázce nejednotnosti ženského hnutí, z které pramenila řada dalších problémů. Ženské hnutí se vyvíjelo velmi odděleně, především v rámci jednotlivých politických stran, a nedokázalo překračovat jednotlivé ideologické, třídní, národnostní a náboženské rozdíly. Tím, že hnutí postrádalo jednotný charakter, nepřicházelo s jednotnou odpovědí na diskriminaci, nevytvořilo novou strategii a ani nerozvinulo nové argumenty a myšlenky, které by emancipaci podpořily. Hnutí zaujalo spíše „obránné pozice“, artikulovalo staré argumenty a postupně se stávalo terčem sílící kritiky, které nedokázalo čelit.

Práce vidí důsledek nejednotnosti také ve ztrátě mobilizačního potenciálu ženského hnutí. U žen nebylo formováno skupinové vědomí a vytrácelo se povědomí o zájmech žen jako skupiny. Ženské skupinové vědomí bylo vždy součástí většího vědomí (třídního, národního, náboženského) a stejně tak i ženská identita se v tomto rámci vytrácela. Ženy jako skupina nedokázaly překonat stranické rozdíly, klást na systém jednotné požadavky a jednotně artikulovat ženské zájmy. V meziválečném období se vytratil masový charakter hnutí. Nedostatečné zastoupení žen vedlo k absenci ženských vzorů. Ženská politická témata se spíše promítla do agitací jednotlivých stran, než do politické praxe. V průběhu meziválečného období vidíme sílící zklamání žen z dosavadního vývoje. Ženy se i přesto stále účastnily voleb, jejich politická aktivita v Parlamentu ale postupně ubývala.

Závěrečná část práce zasazuje popsané fenomény do dobového kontextu krizí třicátých let 20. století. Oslabené ženské hnutí se postupně začalo stávat terčem silné kritiky. Antifeminismus a reakce ale vedli též ke kritice vydobytých ženských práv a podstaty emancipace jako takové (to jak na úrovni ideové, tak praktické.) Tyto tendence vyústily k odebírání dosud vydobytých práv žen během druhé republiky. Práce upozorňuje na významný demokratický charakter československého feministického hnutí a jeho důsledky na hnutí v dobách společenských krizí.

Konec první vlny feminismu v Československu není podle práce možné klást již k roku 1918, ale nejméně o dvacet let později. Okolnosti konce první vlny je pak nutné dávat do spojitosti s krizí demokracie a odebráním ženských práv. Tomu odpovídá období mezi lety 1938-1945. I přes krátké obnovení činnosti ženského hnutí po druhé světové válce lze za definitivní konec první vlny považovat rok 1948. Na jedné straně dochází k nápravě řady práv a ke zlepšení postavení žen, tyto reformy jsou ale jakousi emancipací shora. Feministické hnutí postupně ztrácí charakter spolkového a občanského hnutí a iniciativu v oblasti ženských práv přebírá stát. Zásadně se pak změnil charakter státu i společnosti, emancipace žen sice pokračovala, již ale bez existence feministického hnutí. Tyto momenty můžeme považovat za konec komplexní kritické odpovědi na diskriminaci žen, kterou nazýváme první vlnou feminismu.

Dalších možností výzkumu a možného rozšíření práce je relativně mnoho. Práce se jen okrajově dotýká vztahu politických ideologií a feminismu. V českém prostředí zatím nevznikla práce, která by se hlouběji soustředila na historický vztah feminismu a politiky či politického myšlení. Obzvlášť s termíny nacionálního feminismu (nebo feminizovaného nacionalismu) se v české literatuře setkáváme velmi ojediněle. Nedostatečný je také stav bádání v oblasti ženských hnutí u národnostních menšin v Československu, především s přihlédnutím k významu těchto menšin v první polovině 20. století. Obecně pak chybí studie, které by český a československý feminismus 20. století vsazovaly do evropského a světového kontextu.

Seznam použitých informačních zdrojů

BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Bohumír NĚMĚC – VEDUTA, 2011. ISBN 978-80-86829-79-1.

BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. ISBN 978-80-86495-70-5.

BAHENSKÁ, Marie a Jana MALÍNSKÁ, ed. *Ženy a politika (1890-1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014. ISBN 978-80-87782-24-8.

BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967.

BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992. ISBN 80-901059-6-3.

BRYSON, Valerie. *Feminist political theory*. 2nd edition. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003. ISBN 0-333-9456-9.

BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001. ISBN 80-244-0248-3.

CONNELL, R. W. *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Stanford: Stanford University Press, 1987. ISBN 0-8047-1430-4.

CONNELL, R.W. The State, Gender, and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*. 1990, 19(5), s. 507-544.

DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první Československé republiky (1918-1938)*. Olomouc, 2016. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2006. ISBN 0-8229-6197-0.

HAGEMANN, Karen, Catherine HALL a Ida BLOM. *Gendered nations: nationalisms and gender order in the long nineteenth century*. Oxford: Berg, 2000. ISBN 1-85973-259-3.

HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-137-3.

KAPLAN, Temma. On the Socialist Origins of International Women's Day. *Feminist Studies*. 1985, 11(1), s. 163-171.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.

LOUTFI, Anna. Politics and Hegemony in the Historiography of Women's Movements (Nineteenth and Twentieth Centuries): A Call for New Debates. In: GEHMACHER, Johanna a Natascha VITTORELLI. *Wie Frauenbewegung Geschrieben Wird: Historiographie, Dokumentation, Stellungnahmen, Bibliographien*. Wien: Löcker, 2009, s. 81-102.

MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. České Budějovice: Němec-Veduta, 2007. ISBN 978-80-86829-31-9.

OFFEN, Karen. *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford: Stanford University Press, 2000. ISBN 0-8047-3419-4.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. IV., 1921-1922*. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-040-2.

PHILLIPS, Anne, ed. *Feminism and politics*. Oxford: Oxford University Press, 1998. ISBN 0-19-878205-5.

PLAMÍNKOVÁ, Františka a kolektiv. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, 1930.

PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920.

RÁDL, Emanuel. *O ženském hnutí*. Praha: Čin, 1933.

SQUIRES, Judith. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press, 2000. ISBN 978-0-7456-1501-1.

VODÁKOVÁ, Alena a Olga VODÁKOVÁ. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-18-0.

WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-5005-0.